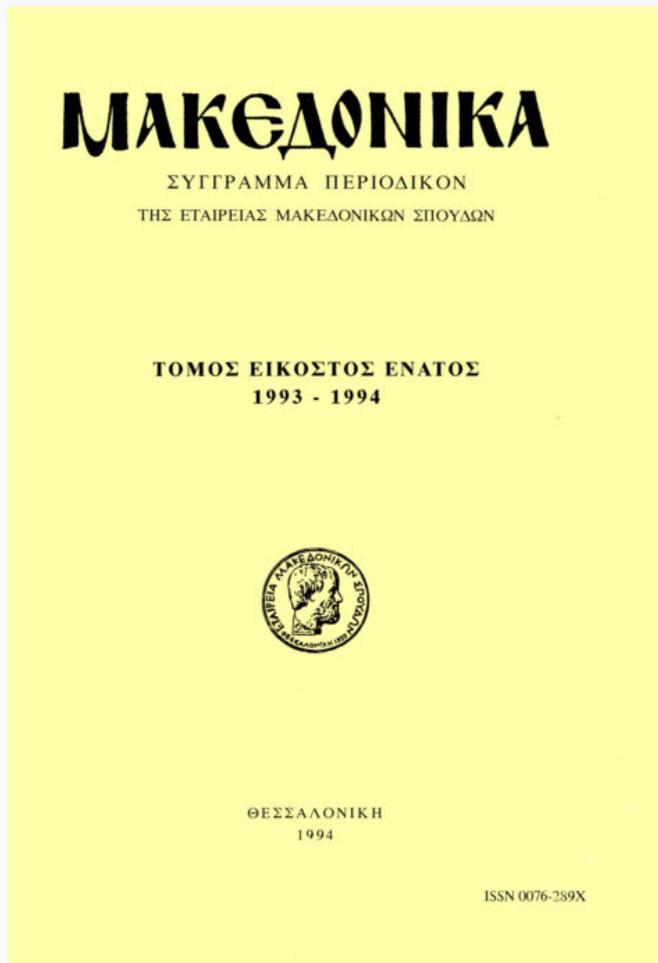

Μακεδονικά

Τόμ. 29, Αρ. 1 (1994)

Παλαιά εκκλησιαστικά έντυπα των ναών της Ν. Τρίγλιας Χαλκιδικής

Λήδα Τόσκα-Ζαχάρωφ

doi: [10.12681/makedonika.190](https://doi.org/10.12681/makedonika.190)

Copyright © 2014, Λήδα Τόσκα-Ζαχάρωφ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τόσκα-Ζαχάρωφ Λ. (1994). Παλαιά εκκλησιαστικά έντυπα των ναών της Ν. Τρίγλιας Χαλκιδικής. *Μακεδονικά*, 29(1), 39–86. <https://doi.org/10.12681/makedonika.190>

ΠΑΛΑΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΕΝΤΥΠΑ ΤΩΝ ΝΑΩΝ
ΤΗΣ Ν. ΤΡΙΓΛΙΑΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

Τό 1983-84 καταγράφηκαν από τή 10η Έφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων οἱ φορητές εἰκόνες, τά λειτουργικά σκευή καί τά παλαιά βιβλία, που φυλάσσονται στούς δύο ναούς τῆς Ν. Τρίγλιας¹: τόν Ἅγιο Ἀθανάσιο καί τήν Παντοβασιλίσα.

Ὁ ναός τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, κτίσμα τοῦ περασμένου αἰώνα, βρίσκεται στίς ΒΑ παρυφές τοῦ οἰκισμοῦ, κοντά στό μετοχιακό συγκρότημα τῆς Μ. Βατοπεδίου. Ὁ ναός αὐτός ἀνήκε στό συνοικισμό Σουφλάρ² —ό ὁποῖος μετονομάστηκε σέ Ν. Τρίγλια, μετά ἀπό τήν ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων³— καί εἶναι ἕνας ἀπό τούς λίγους σωζομένους ναούς τῆς Καλαμαριάς (Δ. Χαλκιδική) πού δέν ἦταν μετοχιακός⁴.

Ὁ ναός τῆς Παντοβασιλίσας, πού βρίσκεται πάνω στό δημόσιο δρόμο που διασχίζει τόν οἰκισμό, κτίστηκε⁵ μετά τήν ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων,

---

1. Ἡ καταγραφή ἔγινε μετά ἀπό πρόσκληση τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου τῆς Ν. Τρίγλιας. Ἐκτός ἀπό τήν ὑπογράφοσα, στήν καταγραφή ἔλαβαν μέρος ὁ κ. Ἰωάννης Ταβλάκης, ἐπιμελητής ἀρχαιοτήτων, καί οἱ κ.κ. Λυδία Καΐση καί Κρυστάλλω Μαντζανᾶ, ἐπιστημονικές συνεργάτιδες, τότε, τῆς 10ης ΕΒΑ. Εὐχαριστοῦμε τόν ἱερέα κ. Γεώργιο Πολύζο, πού μᾶς συμπαροστάθηκε θερμότητα σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς ἐργασίας μας.

2. Γιά τό Σουφλάρ βλ. κωδικοποιημένες τίς σχετικές μαρτυρίες στό Ρ. Bellier, R. Cl. Bon-doux, J. Cl. Cheynet, B. Geyr, J. P. Grelais, Vas. Kravari, *Paysages de Macédoine leurs caractères, leur évolution à travers les documents et les récits des voyageurs, présenté par Jaques Lefort*, Paris 1986, σ. 244· βλ. ἐπίσης στό τέλος τοῦ ἄρθρου τό Ἐπίμετρο, ὅπου γίνεται σύντομη ἀνασκόπηση τῶν στοιχείων καί πληροφοριῶν πού ἀφοροῦν στό Σουφλάρ.

3. Ἡ μετονομασία τοῦ Σουφλάρ σέ Ν. Τρίγλια ἐντάσσεται μέσα στά πλαίσια τῆς μετονομασίας καί ἄλλων συνοικισμῶν τοῦ Κράτους πού ἔχαν ξενόφωνα ὀνόματα· οἱ μετονομασίες κανονίστηκαν μέ τό Ν.Δ. τῆς 17.9.1926 καί ἐπικυρώθηκαν μέ τό Ν.Δ. τῆς 13.11.1927, πού δημοσιεύθηκε στό ΦΕΚ/Α' 281/1927.

4. Γιά τό πρόβλημα τῆς μορφῆς τῶν ἐγκαταστάσεων στήν Καλαμαριά κατά τήν τουρκοκρατία βλ. Παν. Στάμος, Ὁ μητροπολίτης Κασσανδρείας Εἰρηναῖος (1863-1945), Ἀθήνα 1970, σσ. 74-75 καί 210-214, Β. Δημητριάδης, «Φορολογικές κατηγορίες τῶν χωριῶν τῆς Θεσσαλονίκης κατά τήν τουρκοκρατία», *Μακεδονικά Κ'* (1980) 434-459, ὅπου δίδεται μία γενικότερη εἰκόνα τῆς καταστάσεως καί τῆς μορφῆς τῶν ἐγκαταστάσεων στήν περιοχή Θεσσαλονίκης κατά τά μέσα κυρίως τοῦ 19ου αἰῶνα· μεταξύ τῶν ἄλλων ἀναφέρεται: «μεταβολή πολλῶν χωριῶν σέ τσιφλίκια λόγω τῶν δυσβάστακτων φόρων κατά τόν 18ο-19ο αἰ. Στά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα τά χωριά πού ἔχαν μεταβληθεῖ σέ τσιφλίκια ἦταν πολύ περισσότερα στήν πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης καί στήν περιοχή τῆς Καλαμαριάς...».

5. Ὁ ναός, μεταξύ ἄλλων κτισμάτων, ἀνηγέρθη μέ τή φροντίδα τοῦ μητροπολίτη Κασσανδρείας Εἰρηναίου, βλ. Στάμος, ὁ.π., σ. 97 καί σμμ. 76.

πού ήλθαν κυρίως από τήν Τρίγλια τῆς Προποντιδῶς⁶, καί ἔδωσαν στό ναό τό ὄνομα τοῦ κεντρικοῦ ναοῦ τῆς πατρίδας τους⁷.

Στήν ἐργασία πού ἀκολουθεῖ ἀσχολούμαστε μόνο μέ τήν παρουσίαση τῶν παλαιῶν βιβλίων πού καταγράφηκαν στοὺς δύο ναοὺς τοῦ χωριοῦ.

Σκοπὸς τῆς παρουσίας αὐτῆς δέν εἶναι τόσο ἡ βιβλιογραφική τους καταγραφή, ὅσο ὁ καταρτισμὸς ἐνός καταλόγου τοῦ πλούσιου ὕλικου (προσφυγικοῦ καί ντόπιου) πού ὑπάρχει στή Ν. Τρίγλια, καθὼς καί ἡ ἀντίληψη πληροφοριῶν εἴτε ἀπ' αὐτά καθ' ἑαυτά τὰ βιβλία εἴτε ἀπὸ τίς ἐνθυμήσεις πού περιέχουν.

Τὰ βιβλία εἶναι λειτουργικά καί καλύπτουν τὴ χρονικὴ περίοδο ἀπὸ τὸ 1725-1905⁸. Ἡ παρουσιάσή τους γίνεται ὡς ἑξῆς:

Κατάλογος βιβλίων ἀπὸ τὸ 1725-1862⁹, στὸν ὁποῖο περιλαμβάνονται 22 ἐκδόσεις. Ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ βιβλία ἤδη καταχωρημένα στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, ἡ παρουσιάσή τους εἶναι συνοπτικὴ μέ παραπομπή στίς κύριες γενικὲς βιβλιογραφίες. Ἀκολουθεῖ γενικὸς σχολιασμὸς μέ τήν ἐπισημάνση ὀρισμένων ἰδιαίτερων στοιχείων πού χαρακτηρίζουν μερικὰ ἀπ' αὐτὰ καί τέλος γίνεται προσπάθεια ἐντοπισμοῦ τῆς προελεύσεως τῶν βιβλίων.

Κατάλογος βιβλίων ἀπὸ τὸ 1886-1905, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει 27 ἐκδόσεις. Ἐπειδὴ δέν ὑπάρχει γενικὴ βιβλιογραφία γιὰ τίς ἑλληνικὲς ἐκδόσεις μετὰ τὸ 1863, στὸν κατάλογο αὐτὸ δίδονται τὰ πλήρη βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα κάθε ἐντύπου. Ἀκολουθεῖ, ὅπως καί στήν προηγούμενη περίπτωση, ἕνας γενικὸς σχολιασμὸς καί προσπάθεια ἐντοπισμοῦ τῆς προελεύσεως τῶν βιβλίων.

Στὴ συνέχεια παρατίθεται κατάλογος τῶν ἀκέφαλων βιβλίων καί ἕνας κατάλογος μέ τὰ ἑλλιπῆ ἀντίτυπα.

Μετὰ τούτους καταλόγους πραγματευόμαστε τίς ἐνθυμήσεις πού ἔχουν γρα-

6. Ἡ Μ. Βατοπεδίου, ἡ ὁποία τὸ 1903 εἶχε ἀγοράσει τὸ Σουφλάρ (βλ. σχετ. σημ. 2 καί Ἐπίμετρο), τὸ παραχώρησε στό Δημόσιο, προκειμένου νὰ ἐγκατασταθοῦν οἱ πρόσφυγες βλ. καί τὸ σχετικὸ μισθωτήριο πού συνήφθη στίς 18.4.1924: Μισθωτήριον τῶν ἐν Χαλκιδικῇ ἁγιορειτικῶν μετοχιῶν, Ἀθῆνα 1924, σ. 14, ὄρος ΙΖ'. Γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων στὸ Σουφλάρ βλ. Βεν. Ἀδομαντιάδης, «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία Προύσης», *Μικρασιατικὰ Χρονικά* 8 (1959) 127-128, Θαν. Πιστικίδης, *Τρίγλια Βιθυνίας*, Ραφήνα, Ὀκτώβριος 1983, σσ. 111-123, 184-185, 202, Ἄπ. Τσίτερ, *Τρίγλια τοῦ Κιανοῦ Κόλπου Προποντιδῶς. Νέα Τρίγλια Χαλκιδικῆς. Ραφήνα Ἀττικῆς*, Θεσσαλονίκη 1979, σσ. 51-57. Σύμφωνα μέ μαρτυρίες τῶν κατοίκων, τὸ 1947 ἐγκαταστάθηκαν στή Ν. Τρίγλια οἱ κάτοικοι τοῦ γειτονικοῦ συνοικισμοῦ Μπαριακλῆ, πού προέρχονταν ἀπὸ τὴν Κερασιά τῆς Θράκης βλ. Μ. Μαροβελάνης - Ἀ. Βακαλόπουλος, *Αἱ προσφυγικαὶ ἐγκαταστάσεις ἐν τῇ περιοχῇ Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 465.

7. Γιὰ τὸ ναὸ τῆς Παντοκράτειρας στήν Τρίγλια τῆς Προποντιδῶς βλ. Cyril Mango - Ihor Ševčenko, «Some Churches and monasteries of the sea of Marmara», *DOP* 27 (1973) 238-240, R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, Paris 1975, σσ. 137-138, 185-187, στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται καί ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

8. Σῶζεται καί σπάρραγμα Πεντηκοσταρίου τοῦ 1681.

9. Εἰγχαριστῶ τὸν κ. Κ. Πλαστήρα τῆς Ε.Μ.Σ. πού μέ εἰσήγαγε στὰ μυστικὰ τῶν βιβλιογραφικῶν καταλόγων καί τῆς καταλογογραφήσεως τῶν βιβλίων.

φεί στα βιβλία, καθώς και τίς επιγραφές που υπάρχουν στη στάχωση ορισμένων.

Τέλος προστίθεται πίνακας, στον οποίο καταχωρούνται τά βιβλία των οποίων έχει εξακριβωθεί, με βεβαιότητα ή αρκετή πιθανότητα, ο τόπος προέλευσώς.

I. Βιβλία από τό 1725-1862

Στόν κατάλογο που ακολουθεί αναφέρεται μόνον ό τίτλος των βιβλίων, ή χρονολογία έκδόσεώς τους, ό αριθμός τους στίς υπάρχουσες βιβλιογραφίες¹⁰ και τέλος ό ναός, στόν όποιο φυλάσσονται μαζί μέ τόν αριθμό που τούς δόθηκε κατά τήν καταγραφή τους από τήν 10η Ε.Β.Α.

Περιεχόμενο	Έτος	Βιβλιογραφική παραπομπή	Ναός φυλάξεως και αριθμός καταγραφής
Πεντηκοστάριον	1725	Legrand I, 165	"Άγιος Άθανάσιος, 68
Εὐαγγέλιον	1740	Legrand I, 267	Παντοβασιλίσα, 103
Μήν Ιουνίου	1740	Legrand I, 274	"Άγιος Άθανάσιος, 61
Εὐαγγελιστάριον	1745	Πλουμίδης, 9	Παντοβασιλίσα, 103
Εὐαγγέλιον	1748	Λαδάς-Χατζηδήμος ΙΙ, 345	Παντοβασιλίσα, 105
Εὐαγγελιστάριον	1748	Λαδάς-Χατζηδήμος ΙΙ, 344	Παντοβασιλίσα, 105
Εὐαγγέλιον	1754	Legrand I, 439	Παντοβασιλίσα, 99
Εὐαγγελιστάριον	1754	Legrand I, 439	Παντοβασιλίσα, 99
Εὐαγγέλιον	1759	Λαδάς Χατζηδήμος Ι, 80	Παντοβασιλίσα, 106

10. Παραθέτουμε έναν κατάλογο των γενικών βιβλιογραφιών που χρησιμοποιήθηκαν στον πίνακα μαζί με τη συντομογραφία τους:

α. Legrand, I, II: Émile Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle*, oeuvre posthume complétée et publiée par mgr L. Petit et H. Pernot, tome premier, Paris 1928, tome deuxième, Paris 1928.

β. Λαδάς - Χατζηδήμος Ι: Γ. Λαδάς - Άθ. Χατζηδήμος, *Έλληνική βιβλιογραφία. Συμβολή στόν δέκατο όγδοο αιώνα*, Άθήνα 1964.

γ. Λαδάς - Χατζηδήμος ΙΙ: Γ. Λαδάς - Άθ. Χατζηδήμος, *Έλληνική βιβλιογραφία. Συμβολή στόν δέκατο όγδοο αιώνα*, Άθήνα 1976.

δ. Γκίνης - Μέξας Ι, ΙΙ, ΙΙΙ: Δ. Γκίνης - Β. Μέξας, *Έλληνική βιβλιογραφία 1800-1863. Άναγραφή των κατά τήν χρονικήν ταύτην περίοδον όπουδήποτε έλληνοιστί έκδοθέντων βιβλίων και έντύπων έν γενεί. Μετά πίνακος των έφημερίδων και περιοδικών τής περιόδου ταύτης*, έν Άθήνας, τ. Ι 1939, τ. ΙΙ 1941, τ. ΙΙΙ 1957.

ε. Πλουμίδης: Γ. Σ. Πλουμίδης, «Τά παλαιά Έλληνικά βιβλία τής Βιβλιοθήκης του Έλληνικού Ίνστιτούτου τής Βενετίας. Μετά προσθηκών εις τάς βιβλιογραφίας Ε. Legrand και Δ. Γκίνη - Β. Μέξα», *Θσαυρίσματα* 6 (1969) 143.

στ. Παπαδόπουλος, Προσθήκες: Θ. Ι. Παπαδόπουλος, «Προσθήκες στην Έλληνική Βιβλιογραφία», *Ό Έραμιστής* 14 (1977) 138-184.

ζ. Παπαδόπουλος ΙΙ: Θ. Παπαδόπουλος, *Έλληνική βιβλιογραφία (1466-1800)*, τ. 2ος (Παράρτημα). Προσθήκα - Συμπληρώσεις - Διορθώσεις, Άθήνα 1986.

Περιεχόμενο	Έτος	Βιβλιογραφική παραπομπή	Ναός φυλάξεως και αριθμός καταγραφής
Ευαγγελιστάριον	1759	Λαδάς-Χατζηδήμος I, 80	Παντοβασιλίσα, 106
Μηναίον του Αιγούστου	1777	Παπαδόπουλος II, 753	Άγιος Άθανάσιος, 64
Μηναίον του Μαΐου	1778	Legrand II, 925	Παντοβασιλίσα, 100
Μηναίον του Σεπτεμβρίου	1779	Παπαδόπουλος, προσθήκες, 81	Άγιος Άθανάσιος, 67
Ευαγγέλιον	1801	Γκίνης-Μέξας I, 74	Παντοβασιλίσα, 98
Ευαγγελιστάριον ¹¹	1801	Γκίνης-Μέξας I, 61	Παντοβασιλίσα, 98
Μηναίον του Μαΐου	1803	Γκίνης-Μέξας I, 218	Άγιος Άθανάσιος, 62
Μηναίον του Ιουνίου	1804	Γκίνης-Μέξας I, 277	Άγιος Άθανάσιος, 63
Μηναίον του Οκτωβρίου	1815	Γκίνης-Μέξας I, 863	Παντοβασιλίσα, 112
Μηναίον του Μαρτίου ¹²	1820	Γκίνης-Μέξας I, 1246	Παντοβασιλίσα, 109
Μηναίον του Απριλίου	1820	Γκίνης-Μέξας I, 1247	Παντοβασιλίσα, 108
Μηναίον του Ιουνίου	1820	Γκίνης-Μέξας I, 1249	Παντοβασιλίσα, 107
Μηναίον του Ιουλίου	1820	Γκίνης-Μέξας I, 1250	Παντοβασιλίσα, 124
Μηναίον του Δεκεμβρίου ¹³	1820	Γκίνης-Μέξας I, 1255	Παντοβασιλίσα, 113
Πεντηκοστάριον ¹⁴	1820	Γκίνης-Μέξας I, 1266	Παντοβασιλίσα, 111
Τριώδιον	1820	Γκίνης-Μέξας I, 1287	Παντοβασιλίσα, 114
Ευαγγέλιον-Ευαγγελιστάριον	1848	Γκίνης-Μέξας II, 4750	Παντοβασιλίσα, 102
Τυπικόν Έκκλησιαστικόν ¹⁵	1862	Γκίνης-Μέξας III, 9450	Παντοβασιλίσα, 116

Άπό τούς 27 τίτλους που παρατέθηκαν, επισημαίνεται ότι τά Ευαγγελιστάρια είναι πάντοτε συσταχωμένα με Ευαγγέλια και τό σύνολο των βιβλίων είναι στην πραγματικότητα, όπως αναφέραμε, 22. Έτσι συσταχωμένα είναι:

- α) Ευαγγέλιο του 1740 και Ευαγγελιστάριο του 1745 (άρ. 103)
- β) Ευαγγέλιο του 1748 και Ευαγγελιστάριο του 1748 (άρ. 105)
- γ) Ευαγγέλιο του 1754 και Ευαγγελιστάριο του 1754 (άρ. 99)
- δ) Ευαγγέλιο του 1759 και Ευαγγελιστάριο του 1759 (άρ. 106)
- ε) Ευαγγέλιο του 1801 και Ευαγγελιστάριο του 1801 (άρ. 98)
- στ) Ευαγγέλιο του 1848 και Ευαγγελιστάριο χχ* (άρ. 102)

Στήν πλειοψηφία τους τά βιβλία διατηροῦνται σέ αρκετά καλή κατάσταση, ἄν και όλα παρουσιάζουν —σέ μικρότερο ἢ μεγαλύτερο βαθμό— προβλήματα ἀπό τήν ὑγρασία, τό χρόνο, τά ἔντομα και τά τρακτικά.

Ἡ στάχωση των βιβλίων είναι ἀπό ξύλο και δέσμα ἢ μόνον ἀπό δέσμα, ἀπό χαρτόνι και δέσμα, ἐνώ τέσσερα ἔχουν πάνω στό ὕφασμα ἀσημένια ἐπένδυση με παραστάσεις¹⁶. Δέν σώζεται ἡ στάχωση του ἄρ. 108 ἐντύπου, ἐνώ σέ

11. Τό Ευαγγελιστάριο ἔχει σ. 48, ἐνώ αὐτό πού ἀναφέρουν οἱ Γκίνης - Μέξας ἔχει σ. 47.

12. Έδω ἀναγράφεται «ΕΝΕΤΗΣΙΝ», ἐνώ στόν Γκίνη - Μέξα «Εν Βενετία».

13. Ό,τι και στή σσημ. 15.

14. Έχει σ. 267, ἐνώ οἱ Γκίνης - Μέξας ἀναφέρουν σ. 269.

15. Κατεστραμμένες οἱ ἄκρες τῶν φύλλων ὅπου ἡ ἀρίθμηση τῶν σελίδων· στόν Γκίνη - Μέξα ἀναφέρονται σ. β' + 13-272.

16. Πρόκειται γιά τά Ευαγγέλια του 1740, 1748, 1801 και 1848 με ἀριθμούς εἰδ. καταλόγου 103, 105, 98 και 102 ἀντίστοιχα. Γιά τίς ἐπιγραφές πού ἔχουν ὀρισμένα ἀπ' αὐτά στή στάχωση

δρισμένα άλλα παρουσιάζει προβλήματα, κυρίως εξ αιτίας των φθορών που υπέστη από τα τρωκτικά (άρ. 68, 64, 67, 62, 63, 109, 116).

“Όσον αφορά την προέλευση των βιβλίων —δηλαδή, ποιά από αυτά είναι ντόπια και ανήκαν στο ναό του ἁγίου Ἀθανασίου του Σουφλάρ και ποιά τά ἔφεραν μαζί τους οἱ πρόσφυγες— δέν υπάρχουν πάντα ἐξακριβωμένες πληροφορίες. Μὲ βεβαιότητα, ἐξ αἰτίας τῶν ἐπιγραφῶν στή στάχωση, δύο βιβλία —Εὐαγγέλιο 1740 (άρ. 103) καί Εὐαγγέλιο 1848 (άρ. 102)— τά προσγράφομε στήν παλαιά Τριγλία, ἐνῶ δύο ἄλλα —Εὐαγγέλιο 1801 (άρ. 98) καί Πεντηκοστάριο 1820 (άρ. 111)—, ἐξ αἰτίας τῆς ἐπιγραφῆς στή στάχωση καί σχετικῆς ἐνθυμήσεως ἀντίστοιχα, τά προσγράφομε μὲ βεβαιότητα στή Χαλκιδική καί μὲ μεγάλη πιθανότητα στό ναό τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Σουφλάρ. (Βλ. σχετ. στό κεφάλαιο τῶν ἐνθυμήσεων).

Ἐπάρχουν ἀκόμη κάποια βιβλία, ὅπως θά δοῦμε ἀναλυτικότερα στό κεφάλαιο πού θά ἀσχοληθοῦμε μὲ τίς ἐνθυμήσεις, πού ἀποδίδουμε μὲ πιθανότητα στό Σουφλάρ, ἐνῶ δρισμένα σχετίζονται καί μὲ ἄλλες περιοχές τοῦ εὐρύτερου ἑλληνικοῦ χώρου (π.χ. Α. Θράκη, Σέρρες). (Βλ. πίνακα στό τέλος τοῦ κεμένου).

II. Βιβλία ἀπό τό 1886-1905

Παρατίθεται κατάλογος τῶν σχετικῶν βιβλίων μὲ πλήρεις βιβλιογραφικές ἐνδείξεις*, στό τέλος ἀναφέρεται ὁ ναός πού φυλάσσεται το βιβλίο καί ὁ ἀριθμός τῆς καταγραφῆς του.

- 1 -

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΗΤΟΙ ΠΡΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ
ΚΑΘ' ΟΛΟΝ ΤΟ ΕΤΟΣ ΕΠ' ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΝΑΓΙΝΩΣΚΟΜΕΝΑΙ ΕΞ ΑΡΙΣΤΩΝ
ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ, ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΜΕΤΑ ΠΡΟΣΘΗΚΗΣ ΔΙΑ-
ΦΟΡΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΚΑΙ ΑΝΤΙΦΩΝΩΝ ΑΠΟ ΤΩΝ ΠΡΟΛΑΒΟΥΣΩΝ ΕΚΔΟ-
ΣΕΩΝ ΕΛΛΕΙΠΟΝΤΩΝ. ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΚΑΤΗ ΠΕΜΠΤΗ ΤΗ ΕΓΓΡΑΦΩ ΔΔΕΙΑ
ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ. ΒΕΝΕΤΙΑ ΕΚ ΤΟΥ ΕΛ-
ΛΗΝ. ΤΥΠΟΓΡ. Ο ΦΟΙΝΙΣ 1886.

24×16, σ. 367 + 1λ, δερματόδετο μὲ ἐμπίεστες παραστάσεις τῆς Σταυρώσεως καί τῆς Ἀναστάσεως.

* Ἅγιος Ἀθανάσιος, 74.

τους θά ἀναφερθοῦμε στό κεφάλαιο τῶν ἐνθυμήσεων.

* Ἀνάλυση τῶν συντομογραφῶν πού χρησιμοποιοῦνται στήν καταγραφή:

χχ = χωρίς χρονολογία ἐκδόσεως	λ = λευκή σελίδα (ἀτύπωτη)
χ ἐκδ. στ. = χωρίς ἐκδοτικά στοιχεία	στ. = σελίδα τίτλου
χσ = χωρίς σελιδαριθμηση	φ = φύλλο, -α
α. = σελίδα -ες	

- 2 -

ΨΑΛΤΗΡΙΟΝ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΑΥΙΔ ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΕΝΕΝΑ ΩΔΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ, ΟΠΩΣ ΔΕΙ ΣΤΙΧΟΛΟΓΕΙΣΘΑΙ ΤΟ ΨΑΛΤΗΡΙΟΝ ΕΝ ΟΛΩ ΤΩ ΕΝΙΑΥΤΩ. ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΡΩΤΗ. Ἐκ τῆς ἐν Βενετία ὀγδόης ἐκδόσεως τῆς κατ' ἔγκρισιν τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγ. Ἐκκλησίας. ΔΑΠΑΝῆ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΣΤ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΚΑΙ Δ. Ν. ΛΑΓΟΥΛΗ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Ν. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ ΚΑΙ Σα. - ΥΠΟ ΤΟ ΔΗΜΑΡΧΕΙΟΝ - 1887.

24 × 26, σ. 2λ + 200 +2λ, δερματόδετο μὲ ἐμπίεστη διακόσμηση καὶ προσαρμωμένο μεταλλικὸ σταυρὸ στό μπροστινὸ ἔξωφυλλο.

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 73.

- 3 -

ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΕΞ ΑΡΙΣΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΕΠΙΜΕΛΩΣ ΔΙΟΡΘΩΘΕΝ ΜΕΤΑ ΠΡΟΣΘΗΚΗΣ ΤΩΝ ΤΗΣ ΠΑΛΛΙΑΣ ΜΑΡΤΥΡΙΩΝ, ΚΑΙ ΝΥΝ ΛΑΜΠΡΟΤΕΡΟΝ ΕΚΔΟΘΕΝ Τῆ ΕΓΓΡΑΦῶ ΑΔΕΙᾶ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΒΔΟΜΗ ΒΕΝΕΤΙΑ ΕΚ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Ο ΦΟΙΝΙΞ 1887.

Ἀκολουθεῖ Εὐαγγελιστάριον γχ καὶ χ ἐκδ. στ.

35 × 27, σ. 1γσ + 1λ + η' + 1γσ + 1λ +254 +1γσ +1λ +46, πανόδετο, ἐπενδεδυμένο μὲ ἀνάγλυφες ἀσημένιες παραστάσεις —Σταύρωση μὲ εὐαγγελιστὲς καὶ Ἀνάσταση μὲ προφῆτες - καὶ δύο πόρπες.

Παντοβασίλισσα, 104.

- 4 -

ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΟ ΜΕΓΑ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΑΠΑΣΑΝ ΤΗΝ ΑΝΗΚΟΥΣΑΝ ΑΥΤῶ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ, ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΑΞΙΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ, ΚΑΙ ΕΞΑΙΡΕΤΩΣ ΤΩΝ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΩΝ ΑΥΤῆ ΕΥΑΓΓΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ, ΔΙΟΡΘΩΘΕΝ ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΡΙΑ ΜΕΡΗ ΔΙΑΙΡΕΘΕΝ ΥΠΟ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΑΝΟΥ ΤΟΥ ΙΜΒΡΙΟΥ ΥΦ' ΟΥ ΠΡΟΣΕΤΕΘΗ ΚΑΙ ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑ ΠΑΣΩΝ ΤΩΝ ΕΟΡΤΩΝ ΤΟΥ ΟΛΟΥ ΕΝΙΑΥΤΟΥ, ΚΑΙ ΠΟΛΛΩΝ ΤΩΝ ΤΟΥ ΜΗΝΟΛΟΓΙΟΥ ΑΓΙΩΝ, ἐπιθεωρηθέν δέ, κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένην ἐκδοσιν, παρὰ τοῦ Ἀειμνήστου ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΖΕΡΒΟΥ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΕΜΠΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ ΕΚ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Ο ΦΟΙΝΙΞ 1888.

24 × 16, σ. ε' + 2γσ + 560, κολοβό (λείπουν οἱ σ. 3 - 14), πανόδετο μὲ δερμάτινη ράχη καὶ ἐμπίεστη διακόσμηση.

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 72.

- 5 -

ΙΕΡΑΤΙΚΟΝ περιέχον ΤΑΣ ΘΕΙΑΣ ΚΑΙ ΙΕΡΑΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΡΟΗΓΙΑΣΜΕ-

ΝΩΝ Μετά τής τυπικῆς αὐτῶν Διατάξεως ΕΚΔΟΘΕΝ ΕΙΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΙΕΡΕΩΝ ἐγκρίσει τής τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῆς Ἐκκλησίας ΥΠΟ ΤΗΣ ΤΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΙΕΥΘΥΝΟΥΣΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ 1895 ΕΚ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ.

25 x 17, σ. η' + 161 + 2χσ + 2λ, πανόδετο μέ ἐμπιεστή διακόσμηση.
 Ἅγιος Ἀθανάσιος, 75.

- 6 -

ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΝ ΧΑΡΜΟΣΥΝΟΝ ΤΗΝ ΑΠΟ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΠΑΝΤΩΝ ΚΥΡΙΑΚΗΣ ΑΝΗΚΟΥΣΑΝ ΑΥΤῶ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΕΠΙ ΤΕΛΟΥΣ ΔΕ ΚΑΙ ΤΑ ΕΩΘΙΝΑ Εὐαγγέλια ΤΑ ΕΝ Τῶ ΟΡΘῶ ΕΚΑΣΤΗΣ ΤΩΝ ΕΝ Τῶ ΜΕΤΑΕΥ ΤΟΥΤῶ ΕΟΡΤΩΝ ΑΝΑΓΙΝΩΣΚΟΜΕΝΑ ΔΙΟΡΘΩΘΕΝ ΚΑΙ ΔΙ ΕΝΟΣ ΠΡΟΛΟΓΟΥ ΠΛΟΥΤΙΣΘΕΝ ΥΠΟ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΑΝΟΥ ΤΟΥ ΙΜΒΡΙΟΥ ΕΚΔΟΣΙΣ ΟΓΔΟΗ ἐν ἣ προσετέθησαν εἰς τόν οἰκεῖον αὐτῶν τόπον αἱ ἐπιδιορθώσεις καί προσθήκαι τοῦ αὐτοῦ μετά καί πολλῶν ἄλλων ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΑΕΙΜΝΗΣΤΟΥ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΖΕΡΒΟΥ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ ΒΕΝΕΤΙΑ ΕΚ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Ο ΦΟΙΝΙΞ 1896.

33 x 23, σ. η' + 1χσ + 1λ + 230 + 4λ, μεταγενέστερο κάλυμμα.
 Ἅγιος Ἀθανάσιος, 78.

- 7 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΑΠΑΣΑΝ ΤΗΝ ΑΝΗΚΟΥΣΑΝ ΑΥΤῶ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ κατ' ἀρχαίαν μέν, νεωστί δέ τυπωθεῖσαν διάταξιν ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ διορθωθέν πρώην μέν ὑπό ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΑΝΟΥ νῦν δέ ὑπό ΙΩΑΝΝΟΥ ΜΑΡΤΙΝΟΥ ἀρχιμανδρίτου ΜΕΤΑ ΠΟΛΛΩΝ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ ΚΕΚΑΝΟΝΙΣΜΕΝΩΝ ΑΔΕΙΑ ΚΑΙ ΕΓΚΡΙΣΕΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΕΚΔΟΤΙΚΟΥ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΟΣ «Ο ΦΟΙΝΙΞ» ΠΑΝΑΓ. ΑΘ. ΤΖΕΛΑΤΗ ΚΑΙ ΓΕΩΡΓ. ΕΥΘ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥΛΙΑ 1896 ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ.

34 x 26, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 284 + 2λ, πανόδετο μέ ἐμπιεστες ἐπιχρυσωμένες παραστάσεις τοῦ Χριστοῦ καί τής Παναγίας καί φυτικό διάκοσμο.

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 80.

- 8 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ ..... 1896 ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ
 34 x 26, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 168 + 2λ. ἴδια στάχωση μέ τό μηναιὸν Ἰανουαρίου (ἀρ. 80).

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 81.

- 9 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΑΠΡΙΛΙΟΥ ..... ΕΥΘ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥΛΙΑ

34 × 26, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 132 + 2λ, χχ και χωρίς αναγραφή του τυπογράφου· ίδια στάχωση με τό μηνιαίον Ἰανουαρίου (ἀρ. 80).

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 82.

- 10 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΜΑΪΟΥ ..... ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

34 × 26, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 147 + 1χσ + 2λ, χχ· στό verso τῆς σ. 147 ἀναγραφή ἐκδ. οἴκου και χρονολογία 1895· ίδια στάχωση με μηνιαίον Ἰανουαρίου (ἀρ. 80).

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 83.

- 11 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΙΟΥΝΙΟΥ ..... ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

34 × 24, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 134 + 1χσ + 3λ, χχ· στή χωρίς ἀρίθμηση σ. μετά τήν 134 ἀναγραφή ἐκδ. οἴκου και χρονολογία 1896· ίδια στάχωση με τό μηνιαίον Ἰανουαρίου (ἀρ. 80).

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 84.

- 12 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΙΟΥΛΙΟΥ ..... 1896. ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

34 × 26, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 173 + 1χσ + 4λ· στό verso τῆς σ. 173 ἀναγραφή ἐκδ. οἴκου και χρονολογία 1896· ίδια στάχωση με τό μηνιαίον Ἰανουαρίου (ἀρ. 80).

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 85.

- 13 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ..... 1896. ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

34 × 26, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 182 + 2λ· ίδια στάχωση με τό μηνιαίον Ἰανουαρίου (ἀρ. 80).

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 86.

- 14 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ ..... 1896. ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

34 × 26, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + δ' + 210 + 2λ· ίδια στάχωση με τό μηνιαίον Ἰανουαρίου (ἀρ. 80).

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 87.

- 15 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ ..... 1896. ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

34 × 26, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 253 + 1χσ + 2λ· στό verso τῆς σ. 253 ἀναγραφή τοῦ ἐκδ. οἴκου και χρονολογία 1896· ίδια στάχωση με τό μηνιαίον Ἰανουαρίου (ἀρ. 80).

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 88.

- 16 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ ..... 1896. ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

34 × 26, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 280 + 2λ· στό τέλος τῆς σ. 280 ἀναγραφή τοῦ

ἐκδ. οἴκου καὶ ἡ χρονολογία 1896· ἴδια στάχωση μὲ μνηαῖον Ἰανουαρίου (ἀρ. 80).

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 89.

- 17 -

ΙΕΡΑ ΒΙΒΛΟΣ ΚΑΛΟΥΜΕΝΗ ΧΡΗΣΤΟΗΘΕΙΑ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ

Τὸ πρῶτον περιέχουσα λόγους ψυχωφελεστάτους δεκατρεῖς, ρυθμιζοντας ἐπὶ τὸ βέλτιον τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν, ΦΙΛΟΠΟΝΗΘΕΙΣΑ ΜΕΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΑΟΙΔΙΜΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ Κατὰ πρῶτον ἐν Ἐνετία ἐκδοθεῖσα τῷ 1803, τὸ δεύτερον ἐν Ἐρμουπόλει Σύρου κατὰ τὸ 1838, τὸ τρίτον ἐν Χίῳ ὑπὸ τοῦ Παχωμίου κατὰ τὸ 1887, νῦν δὲ τὸ τέταρτον ἀνατυπωθεῖσα καὶ ἐπαυξηθεῖσα διὰ πολλῶν προσθηκῶν, ἦτοι διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν λόγων ΕΚ ΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΣΑΛΠΙΓΓΟΣ ΗΛΙΑ ΜΗΝΙΑΤΟΥ, ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ, ΠΟΙΜΕΝΙΚΟΥ ΑΥΛΟΥ, ΣΥΜΕΩΝ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΩΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ, ΕΚΔΙΔΟΝΤΑΙ ΕΙΣ ΤΟΜΟΥΣ ΤΕΣΣΑΡΑΣ ὑπὸ τοῦ ἐλαχίστου ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΥ Μοναχοῦ ἐκ τῆς Σκήτης τῶν Ἁγίων Πατέρων τοῦ Προβατείου Ὁρους τῆς Χίου. Περιέχει δὲ ἡ τετάρτη αὕτη ἐκδοσις 123 ΛΟΓΟΥΣ καὶ ΠΛΕ(ον) [.....] (ψυ)ΧΩΦΕΛΕΣΤΑΤΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ εἰς κοι(νήν) [.....] (χρῖ)στιανῶν ὠφέλειαν. [.....] (Ἄδεια [.....]δεῖα ὑπ' ἀριθ. 563). (Ἐγ(κρίσει) [.....] Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας.) ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ 1898 Ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Η ΒΥΖΑΝΤΙΣ» Στ. Πολυκρίτου Γαλατᾶ, Καρακιοῦ, ὁδὸς Ζουφραροῦς, ἀρ. 29.

25 × 17, σ. 2λ + 2χσ + α' - η' + 21 - 400, πανδόδετο μὲ δερμάτινη ράχη καὶ διακόσμηση μὲ ἐμπέστους σταυρούς.

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 91.

- 18 -

ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΕΞ ΑΡΙΣΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΕΠΙΜΕΛΩΣ ΔΙΟΡΘΩΘΕΝ ΜΕΤΑ ΠΡΟΣΘΗΚΗΣ ΤΩΝ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΜΑΡΤΥΡΙΩΝ ΚΑΙ ΝΥΝ ΛΑΜΠΡΟΤΕΡΟΝ ΕΚΔΟΘΕΝ ΤΗ ΕΓΚΡΙΣΕΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ (χχ).

Ἀκολουθεῖ Εὐαγγελιστάριο χχ καὶ χ. ἐκδ. στ.

34 × 25, σ. 6χσ + η' + 1χσ + 1λ + 254 + 46 + 1χσ + 1λ, δερματόδετο μὲ ἐμπέστες παραστάσεις τῆς Σταυρώσεως καὶ τῆς Ἀναστάσεως.

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 59.

- 19 -

ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΝ ΧΑΡΜΟΣΥΝΟΝ ΤΗΝ ΑΠΟ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΠΑΝΤΩΝ ΚΥΡΙΑΚΗΣ ΑΝΗΚΟΥΣΑΝ ΑΥΤΩ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΕΠΙ ΤΕΛΟΥΣ ΔΕ ΚΑΙ ΤΑ ΕΩΘΙΝΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΤΑ ΕΝ ΤΩ ΟΡΘΡΩ ΕΚΑΣΤΗΣ ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ ΜΕΤΑΞΥ ΤΟΥΤΩ ΕΟΡΤΩΝ ΑΝΑΓΙΝΩΣΚΟΜΕΝΑ ΔΙΟΡΘΩΘΕΝ ΚΑΙ ΔΙ' ΕΝΟΣ ΠΡΟΛΟΓΟΥ ΠΛΟΥΤΙΣΘΕΝ ΥΠΟ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ

ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΑΝΟΥ ΤΟΥ ΙΜΒΡΙΟΥ ΕΚΔΟΣΙΣ ΝΕΩΤΑΤΗ ΕΝ Η ΠΡΟΣΕΤΕΘΗΣΑΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΟΙΚΕΙΟΝ ΑΥΤΩΝ ΤΟΠΟΝ ΑΙ ΕΠΙΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΜΕΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΛΩΝ ΑΛΛΩΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΛΕΙΜΝΗΣΤΟΥ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΖΕΡΒΟΥ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ ΔΑΙΠΑΝΑΙΣ ΙΩΑΝΝΟΥ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ 1902.

32 x 24, σ. 255, δέσιμο από χαρτόνι και πανί (κατεστραμμένο σε μεγάλο βαθμό).

Παντοβασίλισσα, 118.

- 20 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΑΠΑΣΑΝ ΤΗΝ ΑΝΗΚΟΥΣΑΝ ΑΥΤΩ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ ΚΑΤ' ΑΡΧΑΙΑΝ ΜΕΝ ΝΕΩΣΤΙ ΔΕ ΤΥΠΩΘΕΙΣΑΝ ΔΙΑΤΑΞΙΝ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΕΠΙΣΤΑΣΙΔ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Σ. ΓΕΓΛΕ καθηγητού των Θεολογικών μαθημάτων ΜΕΤΑ ΠΟΛΛΩΝ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ ΚΕΚΑΝΟΝΙΣΜΕΝΩΝ άδειά και έγκρίσει της Ίερᾶς Συνόδου της Έκκλησίας της Ελλάδος. ΕΚΔΟΤΗΣ ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ 1904.

25 x 17, σ. 1χσ + 1λ + 264, δέσιμο από χαρτόνι και πανί (λείπει τό πίσω έξώφυλλο).

Παντοβασίλισσα, 125

- 21 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ ..... ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ 1904

25 x 17, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 249 + 3λ, νεωτερικό κάλυμμα.

Άγιος Άθανάσιος, 90.

- 22 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΑΠΑΣΑΝ ΤΗΝ ΑΝΗΚΟΥΣΑΝ ΑΥΤΩ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ κατ' αρχαίαν μέν, νεωστί δέ τυπωθεΐσαν διάταξιν ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ Μ. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ διορθωθέν υπό ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΑΝΟΥ ΜΕΤΑ ΠΟΛΛΩΝ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ ΚΕΚΑΝΟΝΙΣΜΕΝΩΝ άδειά και έγκρίσει της Ίερᾶς Συνόδου της Έκκλησίας της Ελλάδος ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΠΙΜΕΛΗΜΕΝΗ ΕΚΔΟΤΗΣ Π.Π. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ Διευθυντής του Πρακτορείου των Έφημερίδων ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904.

29 x 20, σ. 2λ + 248, πανόδετο μέ δερμάτινη ράχη, συσταχωμένο μέ τά άκόλουθα μηναία:

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

σ. 251 + 1λ

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ..... ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

σ. 151 + 1λ

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 79 α, β, γ.

- 23 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΜΑΡΤΙΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

30 x 20, σ. 138, ἡ σ.τ. κομμένη διαγωνίως, πανόδετο με δερμάτινη ράχη καὶ χρυσή ἐμπέστη διακόσμηση, συσταχωμένο με τὰ ἀκόλουθα μνηαῖα:

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΑΠΡΙΛΙΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

σ. 174 + 2λ

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΜΑΪΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

σ. 174 + 2λ

Παντοβασιλίσα, 122 α, β, γ.

- 24 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΙΟΥΝΙΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

29 x 20, σ. 2λ + 123 + 1λ, πανόδετο με δερμάτινη ράχη καὶ χρυσή ἐμπέστη διακόσμηση, συσταχωμένο με τὰ ἀκόλουθα μνηαῖα:

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΙΟΥΛΙΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

σ. 158

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

σ. 168

Παντοβασιλίσα, 121 α, β, γ.

- 25 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

29 x 19, σ. 2λ + 184, πανόδετο με δερμάτινη ράχη καὶ χρυσή ἐμπέστη διακόσμηση, συσταχωμένο με τὰ μνηαῖα ποὺ ἀκολουθοῦν:

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

σ. 174

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

σ. 217 + 3λ

Παντοβασιλίσα 120 α, β, γ.

- 26 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΑΠΡΙΛΙΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

29 x 20, σ. 122 + 2λ, πανόδετο με ἐμπέστη ἀσημένια παράσταση Χριστοῦ Παντοκράτορα καὶ Θεοτόκου βρεφοκρατούσας.

Παντοβασιλίσα, 123.

- 27 -

ΤΡΙΩΔΙΟΝ ΚΑΤΑΝΥΚΤΙΚΟΝ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΑΠΑΣΑΝ ΤΗΝ ΑΝΗΚΟΥΣΑΝ ΑΥΤῶ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΗΣ ΕΚΔΟΣΙΣ ΝΕΩΤΑΤΗ ΕΠΙΣΤΑΣΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Σ. ΓΕΓΛΕ Καθηγητοῦ τῶν Θεολογικῶν μαθημάτων ΜΕΤΑ ΠΟΛΛΩΝ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ ΚΕΚΑΝΟΝΙΣΜΕΝΩΝ ἀδεία καὶ ἐγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. ΕΚΔΟΤΗΣ ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑ-

ΣΤΗΜΑΤΩΝ ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ 1905.

26 x 17, σ. 1χσ + 5λ + 660 + 4λ, πανόδετο με δερμάτινη ράχη.
Παντοβασιλίσα, 126.

Τά περισσότερα από τά βιβλία, πού περιλαμβάνονται στόν παραπάνω κατάλογο, διατηρούνται σέ άρχετά καλή κατάσταση, άν και στό σύνολό τους έχουν υποφέρει, σέ μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, από τήν ύγρασία.

Ή προέλευσή τους δέν είναι βεβαιωμένη, εκτός από έπτά βιβλία, γιά τά όποια, σύμφωνα μέ τίς σχετικές ένθυμήσεις, γνωρίζουμε ότι ήταν δωρεά τής Μ. Βατοπεδίου στό ναό τοῦ Σουφλάρ (βλ. ένθυμήσεις). Πρόκειται γιά τά έξής:

1) Ίερατικόν τοῦ 1895 (άρ. 75) 2) Εὐαγγέλιον χχ (άρ. 59) 3) Μηναια Δεκεμβρίου - Ίανουαρίου - Φεβρουαρίου τοῦ 1904 (άρ. 79) 4) Μηναια Μαρτίου - Ἀπριλίου - Μαΐου τοῦ 1904 (άρ. 122) 5) Μηναια Ίουνίου - Ίουλίου - Αὐγούστου τοῦ 1904 (άρ. 121) 6) Μηναια Σεπτεμβρίου - Ὀκτωβρίου - Νοεμβρίου τοῦ 1904 (άρ. 120) 7) Τριώδιον τοῦ 1905 (άρ. 126).

Για όρισμένα άκόμη βιβλία πού οί σημειώσεις τους μάς δίδουν κάποιες έμμεσες πληροφορίες γιά τήν προέλευσή τους βλ. τό κεφάλαιο τών ένθυμήσεων και τόν πίνακα στό τέλος τοῦ κεμένου.

III. Ἀκέφαλα βιβλία

Τά βιβλία πού αναφέρονται παρακάτω είναι όλα άκέφαλα, όρισμένα δέ άπ' αυτά είναι είτε έλλιπή είτε κολοβά. Στόν πίνακα πού άκολουθεί, εκτός από τά στοιχειά αυτά, δίδεται μία κατά προσέγγιση χρονολόγηση καθώς και ό ναός στόν όποιο φυλάσσονται μαζί μέ τόν άριθμό καταγραφής τους.

1. Μηναιόν τοῦ Ὀκτωβρίου 18ος/19ος αί., άκέφαλο και κολοβό, άριθμ. σ. 3-124, "Αγ. Ἀθανάσιος, 71.

2. Μηναιόν τοῦ Φεβρουαρίου 18ος/19ος αί., άκέφαλο, άριθμ. σ. 3-178, "Αγ. Ἀθανάσιος, 70.

3. Μηναιόν τοῦ Ίανουαρίου 18ος/19ος αί., άκέφαλο, άριθμ. σ. 3-299, Παντοβασιλίσα, 110.

4. Ὀκτώηχος 17ος αί., άκέφαλο και κολοβό, άριθμ. φ.θ-ρηβ+7χσ, "Αγ. Ἀθανάσιος, 65.

5. Ὀκτώηχος 17ος αί., άκέφαλο και κολοβό, άριθμ. φ.δ-ρηπ+2χσ, "Αγ. Ἀθανάσιος, 66.

6. Ὀκτώηχος 18ος αί., άκέφαλο (τά φύλλα είναι κολλημένα από τήν ύγρασία και ή καταμέτρησή τους ήταν άδύνατη), Παντοβασιλίσα, 101.

7. Ὀκτώηχος 18ος αί., άκέφαλο και κολοβό, σ. 16χσ+άριθμ. 57-438+6χσ+άριθμ. 445-446, Παντοβασιλίσα, 115.

8. Τριώδιον 18ος αἰ., ἀκέφαλο, ἀριθμ. σ. 1-470, "Αγ. Ἀθανάσιος, 69.

9. Εὐχολόγιον Μέγα, μετὰ τὸ 1850, ἀκέφαλο, ἀριθμ. σ. γ-δ+1-691, στίς σ. γ-δ πρόλογος τοῦ Ἰωάννη Βελοῦδη: «Ἐνετίησιν τῇ α/13 Νοεμβρίου ραων», Παντοβασίλισσα, 119.

10. Τυπικόν, 19ος αἰ., ἀκέφαλο. Οἱ σ. σέ νεότερη βιβλιοδεεσία ἔχασαν τὴ σειρά τους καὶ ἡ εἰκόνα σήμερα εἶναι ἡ ἐξῆς: ἀριθμ. σ. γ-ι+49-60+ιγ-ιζ+1-48+81-448+14χσ, Παντοβασίλισσα, 117.

11. Ὠρολόγιον τὸ Μέγα ±1870, ἀκέφαλο, ἀριθμ. σ. γ-ε+1-558. Στὴ σ. ε ὑπογράφει τὸν πρόλογο ὁ ἰδιοκτῆτης τοῦ τυπογραφείου ΦΟΙΝΙΞ, "Αγ. Ἀθανάσιος, 93.

12. Ἑλληνικὴ Χρηστομάθεια, 19ος αἰ., ἀκέφαλο, ἀριθμ. σ. 3-222, "Αγ. Ἀθανάσιος, 92.

13. Ὀκτώηχος 19ος/20ός αἰ., ἀκέφαλο, ἀριθμ. σ. 1-428, "Αγ. Ἀθανάσιος, 77.

Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτὰ παρουσιάζουν σοβαρὲς φθορὲς τόσο στὴ στάχωση, ὅσο καὶ στὰ φύλλα. Ἐκτός ἀπὸ δύο βιβλία (βλ. ἐνθυμήσεις), γιὰ τὰ ὑπόλοιπα δὲν ἔχουμε πληροφορίες καὶ δὲν διασώζουν ἐνθυμήσεις σχετικὰ μὲ τὴν προέλευσὶ τους.

IV. Ἑλλιπὴ βιβλία

Παρακάτω ἀναφέρονται ὀρισμένα ἑλλιπὴ βιβλία, τὰ ὁποῖα φυλάσσονται στὸν ναὸ τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου καὶ ἔχουν καταγραφῆ μὲ τὸν ἀριθμὸ 94. Γιὰ τὰ παλαιότερα ἀπὸ τὸ 1863 βιβλία δίδεται ἡ παραπομπὴ τους στίς γενικὲς βιβλιογραφίαις (βλ. σημ. 10).

1. Πεντηκοστάριον τοῦ 1681*.

2. Μηναῖον τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1777, LEGRAND II, 888· τὸ ἀντίτυπο αὐτὸ εἶναι ἑλλιπὲς καὶ κολοβό: σ. 1χσ+1λ+ἀριθμ. 5-148.

3. Παρακλητικὴ τοῦ 1819, Γκίνης-Μέξας I, 1182· τὸ ἀντίτυπο αὐτὸ εἶναι ἑλλιπὲς: σ. 2χσ + ἀριθμ. 17-194+457-458.

4. ΤΡΙΩΔΙΟΝ ΚΑΤΑΝΥΚΤΙΚΟΝ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΑΠΑΣΑΝ ΤΗΝ ΑΝΗΚΟΥΣΑΝ ΑΥΤΩ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΗΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ ΤΟΥ ΤΕΛΩΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΦΑΡΙΣΑΙΟΥ, ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΑΒΒΑΤΟΥ· ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΚΑΤ' ΗΧΟΝ ΤΡΙΑΔΙΚΩΝ ΥΜΝΩΝ ΚΑΙ ΦΩΤΑΙΩΓΙΚΩΝ, ΣΤΙΧΗΡΩΝ ΤΕ ΚΑΙ ΚΑΘΙΣΜΑΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΕΝ ΤΩ ΤΕΛΕΙ. ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΚΤΗ ΝΕΩΣΤΙ ΕΠΙΔΙΟΡΘΩΘΕΝ, ΚΑΙ ΜΕΤΑΤΥΠΩΘΕΝ. ΒΕΝΕΤΙΑ ΕΚ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Ο ΦΟΙΝΙΞ 1886. Ἀντίτυπο ἑλλιπὲς καὶ

* Σὲ μεταγενέστερη ἐπίσκεψή μου στοῦ ναοῦ γιὰ τὴ λήψη συμπληρωματικῶν στοιχείων, δὲν μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω αὐτὸ τὸ ἀντίτυπο.

κολοβό: σ. 4γστ+άριθμ. 1-282+287-312.

5. Μηναιόν του Φεβρουαρίου, 19ος αί., άκέφαλο και κολοβό: σ. 2γστ+άριθμ. 1-128.

6. Μηναιόν του Μαρτίου, 19ος αί., άκέφαλο και έλλιπές: σ. άριθμ. 17-151.

7. Μηναιόν του Νοεμβρίου, 19ος αί., άκέφαλο και έλλιπές: σ. άριθμ. 41-192+195-212.

V. Ένθυμήσεις - έπιγραφές

Στήν ένότητα αυτή παρουσιάζονται οί σημειώσεις των βιβλίων, πού είτε δίδουν πληροφορίες γιά τό ίδιο τό βιβλίο, είτε αναφέρονται σέ πρόσωπα, τόπους, γεγονότα, τά όποία μπορούμε ή προσπαθούμε νά άνιχνεύσουμε ιστορικά. Άναγράφονται επίσης φράσεις, πού τό περιεχόμενό τους παρουσιάζει κάποιο λαογραφικό ένδιαφέρον, έπιγραφές πού έχουν χαραχθεί στή μεταλλική ένένδυση τής σταχώσεως, καθώς και σφραγίδες.

Δέν αναφέρονται καθόλου άγιολογικές σημειώσεις (τροπάρια, ύμνοι κ.λ.π.) και, άκόμη, δέν περιλαμβάνονται ένθυμήσεις πού, εκτός από λίγες λέξεις, είναι σχεδόν άδύνατο νά διαβασθούν. Ωστόσο αναφέρουμε κάποιες τέτοιες περιπτώσεις, στίς όποιες ξεχωρίζουν όρισμένα στοιχεία, πού άξίζει νά έπισημανθούν.

Ή καταγραφή των ένθυμήσεων γίνεται ως έξής: Άναγράφονται τά βιβλία κατά χρονολογική σειρά μέ τόν τίτλο τους, τή χρονολογία εκδόσεώς τους και τόν άριθμό καταγραφής τους μέσα σέ παρένθεση. Ή προσθήκη του άριθμού σκοπεύει στήν εύκολότερη ταύτιση του βιβλίου στους πίνακες μέ τήν βιβλιογραφική του καταγραφή.

Ή μεταγραφή των ένθυμήσεων ακολουθεί τήν όρθογραφία του πρωτοτύπου· όπου είναι δυνατόν, γίνεται σχολιασμός και δίδεται ή σχετική βιβλιογραφία.

I. Πεντηκοστάριον του 1725 (άρ. 68)

α) Στή σ. 2: «(δ)πιος το πάρη απο την εκλησία / (νά) ήνε αφορησιμένος κατε(ρα)μένος / ο εγο ο ανεγνωστις ε μνι απρηληου 2 / 1746»¹⁷.

β) Στή σ. 3 εκτός από δύο δυσανάγνωστες σημειώσεις υπάρχουν στή σειρά οί άριθμοί: «50530500280030» και κάτω άκριβώς από τους άριθμούς τό όνομα: «ΝΕΟΦΗΤΟ». Ίσως ό άριθμός σχετίζεται μέ τά γράμματα του όνόματος, δηλ. ν = 50, ε = 5, φ = 500, η = 8, άν και δέν υπάρχει γιά όλα τά

17. Άνάλογες εκφράσεις, πρός άποτροπήν κλοπής και γενικώς όποιασδήποτε άπομακρύνσεως του βιβλίου από τό χώρο στον όποιο άνήκει, συναντούμε και σέ χειρόγραφα βυζαντινων χρόνων· βλ. Elpidio Mioni, *Εισαγωγή στήν έλληνική Παλαιογραφία* (μετάφ. Ν. Μ. Παπαγιωτάκη), Άθήνα 1972, σ. 105.

γράμματα ή σχετική αντίστοιχία¹⁸.

γ) Στο verso της πίσω λευκής σελίδας σχηματίζεται κύκλος με τις λέξεις: «κακόσας τινες είναι κακός τείναι ἐκεῖ ὅπου σας πίνι τοῦτο ὅπου νακάνις πικνο». Στό κέντρο τοῦ κύκλου ἡ χρονολογία: «1833 Μαΐου 29» (εἰκ. 1).

2. Εὐαγγέλιον τοῦ 1740 (ἄρ. 103)

α) Στό ὀπισθόφυλλο τῆς σταχώσεως μέ τήν ἀσημένια παράσταση τῆς Ἀναστάσεως ἔκτυπη ἡ ἐπιγραφή: «† ΕΠΙΣΤΑΤΕΒΟ/ΝΤΩΣ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣ/ΥΟ-ΤΑΤΟΥ ΚΑΘΙ/ΤΟΥΜΕΝΟΥ Κ/ΗΡ ΓΡΗΓΩΡΙΟΥ / ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ / ΜΟΝΗΣ / ΤΩΝ / Π(ατέ)ΡΟΝ - ΑΨΝΑ» (= 1751) (εἰκ. 2).

Ἡ Μονή τῶν Πατέρων πού μνημονεύεται στήν ἐπιγραφή εἶναι ἡ περιφημη Μονή Μηδικίου, πού ἰδρύθηκε τόν 8ο αἰ. στήν περιοχή τῆς μικρασιατικῆς Τρίγλιας¹⁹.

β) Στό recto τῆς πίσω λευκῆς σελίδας εἶναι γραμμένο: «τῶν νηπίων τό Εὐαγγέλιον ζῆτει τῆ τετάρτῃ τῆς δεκάτης Ἑβδομάδος λουκά²⁰. Ἐγράφη δέ παρὰ Ἱερέως Χριστοδούλου Σταυρίδου τῷ 1897 ἐν Μηνί Μαῶν 5ω».

Ὁ ἱερεύς Χριστόδουλος Σταυρίδης, πού τό 1919 ὑπογράφει καί μία ἄλλη ἐνθύμησις ὡς ἡγούμενος τῆς Μονῆς τῶν Πατέρων (βλ. παρακάτω αὔ. ἀ. 12), εἶναι προφανῶς γόνος μᾶς ἀπό τίς πιό γνωστές οἰκογένειες τῆς Τρίγλιας, ἀρκετοί ἐκπρόσωποι τῆς ὁποίας ξεχώρισαν γιά τήν κοινωνική τους δράση²¹.

3. Μηνιαῖον τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1740 (ἄρ. 61)

α) Στήν 4η λευκή σελίδα ὑπάρχει ἡ σημείωση: «1824 / σεπτεμβρίου α / π^α

18. Ἀνάλογες κρυπτογραφικές συνήθειες γνωστές ἀπό τά βυζαντινά χρόνια βλ. Μιονί, δ.π., σσ. 111-113.

19. Δύο πρόσφατες μελέτες πού ἀναφέρονται μεταξύ τῶν ἄλλων καί στή Μονή Μηδικίου εἶναι τῶν Mango - Σεβενκο, «Some Churches», δ.π., σ. 240-242, 274-276 (βλ. καί σ. 261-262), καί τοῦ Janin, *Les églises*, σσ. 165-168, 185-187· στίς δύο αὐτές μελέτες ἀναφέρεται καί ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία τοῦ θέματος. Σχετικά μέ τήν ἰδρυση, ταύτιση καί μετονομασία τῆς μονῆς σέ μονή τῶν Πατέρων τό θέμα παραμένει ἀνοικτό, ἀφοῦ δέν ἔχει γίνει ἀκόμα συστηματική μελέτη γιά τό συγκεκριμένο μοναστήρι. Ἀπό τίς διάφορες καί διαφορετικές ἀπόψεις τῶν μελετητῶν σχετικά μέ τά παραπάνω θέματα, ἐπισημαίνουμε μόνο διό ὁ Janin ἀναφέρει διό ἡ προσωνημία Μονῆ τῶν Πατέρων ἐδόθη στό μοναστήρι τό 15ο ἢ 16ο αἰ. καί δηλώνει τά τρία πρόσωπα, πού φέρονται ὡς ἰδρυτές του: Νικηφόρος, Νικήτας, Ἀθανάσιος. Ἀπό τήν ἄλλη, οἱ Mango - Σεβενκο, ἀναφέρουν μετονομασία τῆς μονῆς τόν 11ο αἰ. καί διό ἡ προσωνημία «Ἅγιοι Πατέρες» ἀφορᾷ τοὺς Πατέρες τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆς Νικαίας. Κλείνουμε τῆ σημείωση μέ μία πληροφορία γιά τῆ σύγχρονη κατάσταση τῆς μονῆς, ὅπως περιγράφεται στό ἄρθρο τῶν Mango - Σεβενκο: «Σήμερα (τό 1973) στή θέση τοῦ μοναστηριοῦ ὑπάρχει πτηνοτροφεῖο. Τίποτα δέν ἀπομένει ἀπό τήν βασιλική, τόν καθολικό ναό, πού περιέγραψαν οἱ Covel, Hasluck, Pansenska».

20. Πρόκειται γιά τήν περικοπή τῆς 15-17 ἀπό τό Εὐαγγέλιο τοῦ Λουκά, πού ἀναφέρεται στήν εὐλογία τῶν νηπίων ἀπό τό Χριστό.

21. Ὀρισμένοι ἐκπρόσωποι τῆς οἰκογένειας Σταυρίδη μνημονεύονται στό Τρ. Εὐαγγελίδης, *Βρυλλειον-Τρίγλεια, Ἱστορική καί Γεωγραφική Μελέτη ἀπό τοῦ Ε΄ αἰῶνος π.Χ. μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*, Ἀθήνα 1934, σ. 82, 129 σημ. 42-43, βλ. ἐπίσης καί Πιστικίδης, *Τρίγλια*, σσ. 198-201.

Ιωάννη».

β) Στή σ. 3 στρογγυλή σφραγίδα με τήν παράσταση στο κέντρο του αγίου Γεωργίου ἐφίππου νά σκοτώνει τό δράκοντα. Ὅλογρα η ἑπιγραφή: «Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ο ΑΓ[...]ΝΟΣ» (εἰκ. 3).

Δυστυχῶς τά ἐνδιάμεσα γράμματα τῆς τελευταίας λέξεως εἶναι μισοσβησμένα καί δυσανάγνωστα καί ἔτσι δέν μποροῦμε νά πληροφορηθοῦμε σέ ποιόν Ἅγιο Γεώργιο ἀναφέρεται ἡ σφραγίδα. Ἐνημερωτικά ἀναφέρουμε ὅτι ἀπό τήν παλαιά Τρίγλια εἶναι γνωστοί δύο ναοί τοῦ αγίου Γεωργίου: τοῦ Κυπαρισσιώτου ἢ τοῦ Ἐπάνω, καί τοῦ Κάτω²².

γ) Ἐδῶ ἀξίζει ἀκόμα νά σημειώσουμε στίτσα μέ μελάνι πού παριστά- νουν στρατιῶτες καί ἰστιοφόρα καί ἔχουν ζωγραφισθεῖ στά ἐσώφυλλα τοῦ βιβλίου (εἰκ. 4, 5).

4. Μνηαῖον τοῦ Ἀυγούστου τοῦ 1777 (ἀρ. 64)

Στίς σ. 2, 170, 171, 172 ἐκτεταμένες σημειώσεις, δυστυχῶς ὁμοῦ μισοσβησμένες ἢ μισοσκιτισμένες.

α) Στή σ. 2 σημείωση 17 στίχων: «1793 / ἦλθα ἐγὼ πατᾶ / νηκόλαος μορα / ἦτης καί μέ ἐπῆρε / ἐ(μπα)τοῖκρον γρ(όσια) 51 / δια το χορηον ἀμπαρλή / ν(ικό)λαος ἀθανάσιος το ε / :: του αρχηδιάκος η / - χρονη ἀγροί / ἐτ(-)ντα ἐξη καί ἔμένα / ἐ(πῆρ;)ε πενήντα ἐνα / - ἐνα - , να κόψη / (πῆρες;) 58 νά μὴν ἐβρω / - ἀλονχρονον ὠτη αὐγά / - χορήων λακεδεβ.. / - δι ε ε τ η ποτα καθ ούν / και δουλέβουν χρόνον κερροδη».

β) Ἀπὸ τῆ σημείωση τῆς σ. 170, πού εἶναι μισοσβησμένη, οἱ μόνες ξεκάθαρες λέξεις πού διακρίνονται εἶναι «ἀπό πελοποννήσου».

γ) Ἀπὸ τῆ σημείωση τῆς σ. 171 – στίχοι 16 – διαβάζουμε: «εις (;) τους χ(ρόνους) / 1792 / ἦμων - / ιερές κ - / τλῆς εἰς (εκ)/κλισιάν - / την και - / ζ' ηη του - / βᾶση. - / ση ὅπου τ. - / τος ἀλῖς χ(ρο) / νιές 5 π - / νου κάπιος (ἄθ) / ἀνάσιος ονομ(ά) / ζονταν αρχ(ι) / διάκως».

δ) σ. 172: 1) «ἕνας παπας θανασις ηρθε μοραητης κε ηυκε ετησ(η) κε καμε το κελή».

ε) «εις τόν καιρόν – ἔμ μπατῆ καί ἀπὸ το χορίον ἀπαρλίου ἔν ἔτη 1788 / τό σητᾶρι εἶχε παράδες – το κριθᾶρι 55 καί τά γενίματα ληγον».

Ὅπως ἦδη ἀναφέραμε οἱ σημειώσεις εἶναι δυσανάγνωστες καί ὡς ἐκ

22. Εὐαγγελίδης, *Τρίγλια*, σ. 24, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ ναοὶ κτίσθηκαν κατὰ τὸ 17ο αἰῶνα. Εἰδικότερα ὁ ναὸς τοῦ αγίου Γεωργίου τοῦ Κυπαρισσιώτου ἢ Ἐπάνω—ὁ ὁποῖος ἀργότερα ἀνεκαίνισθη ἐκ βάθρων— κτίσθηκε εἰς ἀνάμνησιν παλαιᾶς ὁμωνύμου μονῆς, ἡ ὁποία ἦταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εἰρηκωμένη (βλ. στὸν ἴδιο, σσ. 40-41). Διαφορετικὴ ἄποψη, ὅσον ἀφορᾷ τὴν τοποθέτηση τῆς παλαιᾶς αὐτῆς μονῆς στὴν περιοχὴ τῆς Τρίγλιας, ἐκφράζει ὁ Janin, *Les églises*, σ. 163, ὁ ὁποῖος καί τὴν τοποθετεῖ στὴν περιοχὴ τῆς Κίου. Μὲ κάθε ἐπιφύλαξη μία πρόταση γὰρ τὴ συμπλήρωση τῆς σφραγίδος, Α(ΝΩΚΙΑ)ΝΟΣ.

τούτου δέν εἶναι δυνατή ἡ πλήρης καί σαφής ἐρμηνεία τους. Πιθανόν συνδέονται μεταξύ τους, ὅπως δηλώνουν τόσο οἱ σημειούμενες χρονολογίες – 1793 (α), 1792 (γ), 1788 (δ,2) – ὅσο καί τὰ ἐπαναλαμβανόμενα ὀνόματα: παπα-Νικόλαος Μοραΐτης (α) – ἀπό Πελοποννήσου (β) – παπα-Θανάσης Μοραΐτης (δ1) – Ἀθανάσιος ἀρχιδιάκος (α) – Ἀθανάσιος ἀρχιδιάκος (γ) – χωρίον Ἀμπαρλῆ (α) – χωρίον Ἀπαρλίου (δ, 2).

Στή σημείωση (α) ἀπό τή λέξη «ἐμπατοίκιον» διακρίνονται μόνο ὀρισμένα γράμματα. Ὡστόσο ἡ συμπλήρωση εἶναι, πιστεύω, ἀρκετά ἀσφαλῆ καί ταιριάζει μέ τό ὄλο νόημα τῆς σημειώσεως ἢ σαφέστερα μέ τῶν πρώτων 5 στίχων, διότι ἀπό τούς ὑπόλοιπους ἡ ἑλλιπῆς ἀνάγνωση δέν ἐπιτρέπει τήν ἐρμηνεία τους. Οἱ 5 λοιπὸν πρώτοι στίχοι ἀναφέρονται στό ἐμπατοίκιον ἀπό 51 γρόσια, πού πλήρωσε τό 1793 ὁ παπα-Νικόλαος Μοραΐτης, γιά νά καταλάβει τή θέση τοῦ ἱερέως στό χωριό Ἀμπαρλῆ. Τό ἐμπατοίκιον ἢ ἐμπατοίκιον ἢ ἐμπατίκι ἦταν χρήματα, πού κατέβαλαν οἱ ἱερεῖς στούς ἐπισκόπους γιά τό διορισμό τους σέ κάποια ἐνορία²³. Στή συμπλήρωση καί ἐρμηνεία αὐτῆς τῆς σημειώσεως συνέβαλαν ἀνάλογες σημειώσεις σέ λειτουργικό βιβλίον τοῦ χωριοῦ Σαφροῦ τῆς Α. Θράκης, τίς ὁποῖες μνημονεῖ ὁ Μανουῆλ Γεδεών στό ἄρθρο του γιά τὰ «Παλαιᾶς εὐωρίας Θρακῶα κέντρα»²⁴.

Τό χωριό Ἀμπαρλῆ πού μνημονεῖται τόσο στή σημείωση (α), ὅσο καί στή (δ, 2) βρίσκεται καί αὐτό στήν Α. Θράκη καί ὑπῆρξε χῶρος ἀποθηκεύσεως σιτηρῶν κατά τή βυζαντινὴ ἐποχή καί στή συνέχεια κατά τήν τουρκοκρατία, γεγονός πού δηλώνεται καί ἀπό τό τουρκικό ὄνομά του, πού σημαίνει «χῶρος ἀποθηκεύσεως σιτηρῶν»²⁵. Ἡ σημείωση (δ, 2), ἂν καί δυσερμηνευτή, ταιριάζει μ' αὐτόν τό χαρακτηρισμό τοῦ χωριοῦ Ἀμπαρλῆ.

Γιά τήν ἱστορία ἀναφέρουμε ὅτι μέρος τῶν κατοίκων τοῦ Ἀμπαρλῆ, μετά τή μικρασιατικὴ καταστροφή καί τήν ὑποχρεωτικὴ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, ἐγκαταστάθηκαν ὡς πρόσφυγες στό Ν. Ρύσιο καί στή Ν. Μηχανιώνα τοῦ Ν. Θεσσαλονίκης²⁶.

23. Ἐμ. Κριαρᾶς, *Λεξικό τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς δημόδους Γραμματείας 1100-1669*, τ. στ', Θεσσαλονίκη 1978, σ. 7, Ἐλευθεροδόκη, Ἑγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν, τ. 5ος, ἐν Ἀθήναις (1929), σ. 501· βλ. κάποια διαφοροποίηση τῆς χρήσεως τῆς λέξεως στό Μ. Γεδεών, «Περὶ μνημονίων σημειώσεως περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τόν ΙΖ' αἰῶνα βυζαντινῶν ναῶν». Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος, ΚΓ' (1891-1892) 40: «...αἱ ἀναγραφαὶ τῶν κατ' ἐποχὰς ἐμπατοίκων, ἀπερ' ἐχορήγουν ἐνοριακοὶ ναοὶ τῷ ταμείῳ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως...». Πιθανόν ἡ λέξις «ἐμπατίκι» κρύβεται καί πίσω ἀπὸ τὴν δυσερμηνευτὴν λέξι «ἐμ πατή» τῆς σημειώσεως (δ,2).

24. Μ. Γεδεών, «Παλαιᾶς εὐωρίας Θρακῶα κέντρα», *Θρακικά* 7ος (1936) 17. Οἱ ἴδιες αὐτὲς σημειώσεις τοῦ Γεδεών ἐπαναλαμβάνονται καί στό Ἀθ. Γαϊτάνου - Γιαννιῶ, «Ἀπὸ τῆν Α. Θράκη ἡ ἐπαρχία Δέρκων», *Θρακικά* 12ος (1939) 150.

25. Γαϊτάνου-Γιαννιῶ, *ὁ.π.*, σ. 184.

26. Γαϊτάνου-Γιαννιῶ, *ὁ.π.*, σσ. 183-184, Μαραβελάκης - Βακαλόπουλος, *ὁ.π.*, σ. 396 κ.ἑ.

5. Μηνιαῖον τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1779 (ἀρ. 67)

Στή σ. 196, ἀπό τήν ὁποία ἔχει ἀπομεινεί ἓνα μικρό μόνο κομμάτι, διασώζεται ἀπόσπασμα σημειώσεως ἀρχεῖα δυσανάγνωστης καί δυσεξημένης. Παραθέτουμε ὁ, τι μπόρεσε νά διαβασθεῖ: «κηρίτζις ἔξαγράφου ἐδῶ / (χ)ρόδονους 2 καί ἐφήγα καί πήγα / ..άλην ἔφηγα καί ἤλθον παλι / .. τον πόλην τη ἦ τον ακολβη / ... ρο και ἦκῆ εὐγαλα γρόσια / .. ου απα τη κῆτου ἦτον 1312».

6. Εὐαγγέλιον τοῦ 1801 (ἀρ. 98)

Στὴν ἀσημένια ἐπένδυση τῆς σταχώσεως ὑπάρχει χαραγμένη ἢ ἐπιγραφή: «ΝΟΕΜ: ΠΙ: 1878 ΕΝ ΒΑΒΔΟΣ ΔΙΑ ΧΙΡΟΣ: ΓΙΡΑΚΙΣ· ΧΡΙΣΟΧΟΣ + / (τῶ) Ν ΣΙΥ-ΔΡΟΜΙΤΟΝ· ΠΑΠΑ: ΓΕΟΡΓΙΣ: ΓΙΑΝΑΚΙΣ Ν(Ι)Κ(Ο)Λ(ΑΟΣ) ΚΑΤΕΡ(Ι)ΝΑ ΓΕΟΡΓΑΚ(ΗΣ) » (εἰκ. 6).

Ἡ ἐπιγραφή στὴ στάχωση, πού εἶναι μεταγενέστερη τῆς ἐκδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου, δηλώνει ὅτι τὸ βιβλίον προέρχεται ἀπὸ τὴ Χαλκιδικὴ καί εἶναι πολὺ πιθανόν νά ἀνήκε ἐξ ἀρχῆς στό ναό τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου.

Ἄξιζει ἐπίσης νά σημειώσουμε ὅτι δύο ἀκόμα ἔργα τοῦ ἰδίου χρυσοχόου καταγράφηκαν στὴ Χαλκιδικὴ ἀπὸ τὴ 10ῃ ΕΒΑ:

α) ζευγὸς ἀργυρῶν στεφάνων, πού φυλάσσεται στό ναό Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στόν Βάβδο (ἀρ. κατ. 77)· φέρει τὴν ὑπογραφή: «ΔΙΑ ΧΙΡΩΣ ΓΙΡΑΚΙΣ ΧΡΙΣΩΧΟΣ» καί χρονολογία: «1895».

β) ἐπάργυρη ἐπένδυση σταχώσεως Εὐαγγελίου πού φυλάσσεται στό ναό Ἀγίου Γεωργίου Κρήνης (ἀρ. κατ. 69)· φέρει τὴν ὑπογραφή: «ΔΙΑ ΧΙΡΟΣ ΓΕΡΑΚΙΣ ΙΩΑΝΟΥ ΧΡΙΣΟΧΟΣ ΒΑΒΔΟΥ» καί τὴ χρονολογία «1898».

7. Μηνιαῖον τοῦ Μαΐου τοῦ 1803 (ἀρ. 62)

Στὴ σ. 1 κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ βιβλίου ἡ σημείωση: «Σύν τοῖς ἄλλοις καί τὸδε Ματθαίου τοῦ ἐκ τῆς Γάνου» (εἰκ. 7).

Ὁ Ματθαῖος, πού ἀναφέρεται στὴν ἐνθύμηση, εἶναι γνωστό ἱστορικὸ πρόσωπο²⁷. Καταγόταν ἀπὸ τὰ Γανόχωρα τῆς Θράκης καί ἦταν μοναχὸς καί

27. Γιὰ τὸ Ματθαῖο τὸ Γανωχωρῖτη ὑπάρχει πλούσια βιβλιογραφία, ἂν καί οἱ σχετικὲς ἀναφορὲς εἶναι συνήθως πολὺ σύντομες. Στὴ συνέχεια θὰ παραθέσουμε τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται ἐκτενέστερα σ' αὐτὸν καί στὰ ὁποῖα μπορεῖ κανεὶς νά ἀναζητήσει καί τὴν ὑπόλοιπη ὑπάρχουσα βιβλιογραφία: α) Μ. Παρανίκας, *Σχεδίασμα περὶ τῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (18')* 100ετηρίδος, Κωνσταντινουπόλις 1867, σ. 44, β) Μ. Γεδεών, *Χρονικά τῆς Πατριαρχεικῆς Ἀκαδημίας. Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς (1454-1830)*, Κωνσταντινουπόλις 1883, σ. 203-205, γ) Τρ. Εὐαγγελίδης, *Τὰ σχολεῖα Θράκης ἐπὶ τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1931 (περιοδικὸν «Θρακικά»), σ. 13, 16-17 (τὸ ἴδιο στό Τρ. Εὐαγγελίδης, *Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας - Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι Καποδιστριαίου - τ. Α'*, Ἀθήνα 1936, σ. 66, 70), δ) «Λόγιοι Θράκης» (ὑπὸ Τρ. Εὐαγγελίδου), *Θρακικά παράγραμμα Γ'* (τόμου) 1931, σσ. 142-143, ε) Μ. Γεδεών, «Διαθῆκαι δύο Θρακῶν διδασκάλων», *Θρακικά Ζ'*

δάσκαλος. Ἦκμασε στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 19ου. Ἀνάμεσα στὶς δραστηριότητές του ἐπισημαίνεται ἡ διδασκαλία του στὴν Πατριαρχικὴ Σχολὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ στὴ Σχολὴ τοῦ Μυριοφύτου. Ἀπὸ τὰ συγγράμματα, πού τοῦ ἀποδίδονται, ἀναφέρουμε τὰ ἐκδεδομένα: γραμματικὴ καὶ ἐγχειρίδιον περὶ συντάξεως καὶ τὴν ἀνέκδοτη μετάφραση τῶν 72 κατηχήσεων τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, πού βρισκόταν στὴν Ἱερὰ Σκήτη τῆς Μ. Ξενοφῶντος στὸ Ἅγιον Ὄρος²⁸. Πέθανε τὸ 1805 στὴ Μ. Ἱβήρων²⁹. ἀφιέρωσε μέρος τῶν βιβλίων του στὴ Σχολὴ τοῦ Μυριοφύτου, ἐνῶ μὲ τὴ διαθήκη του κληροδότησε διάφορα ποσὰ καὶ σκευὴ σέ μονές ἢ πρόσωπα³⁰.

Γιὰ τὸ πῶς τὸ βιβλίον αὐτὸ μαζί μὲ τὸ μνηαῖον Ἰουνίου 1804 (ἀρ. 63), τὸ ὁποῖο φέρει ἀνάλογη σημείωση (βλ. ἀμέσως παρακάτω), βρέθηκε στὴ Ν. Τρίγλια, δὲν ἔχουμε πληροφορίες. Σημαντικὸ ὡστόσο καὶ συγκινητικὸ παραμένει τὸ γεγονός ὅτι διασῶζονται δύο βιβλία μὲ τὴν ὑπογραφή ἑνὸς ἱστορικοῦ προσώπου. Τὸ ὅτι πρόκειται γιὰ σημειώσεις πού γράφτηκαν ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Ματθαίου ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸν κοινὸ γραφικὸ χαρακτήρα πού παρουσιάζουν μὲ τὸ πλῆθος τῶν θρησκευτικῶν ἕμνων καὶ τῶν διορθώσεων —σχολιασμῶν τοῦ κειμένου πού ὑπάρχουν καὶ στὰ δύο βιβλία. Τὰ στοιχεῖα ἄλλωστε αὐτὰ σέ συνδυασμὸ μὲ τὰ ὠραῖα καλλιγραφικὰ γράμματα καὶ τὴν ἔλλειψη ὀρθογραφικῶν λαθῶν ἐπιβεβαιώνουν, κατὰ κάποιον τρόπο, τὴν ταυτότητα τοῦ

(1936) 201-203, στ) Π. Δρανδάκης, *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΣΤ', Ἀθήναι γχ, 2α ἔκδοσις, σ. 772, ζ) ΠΗΕ, τ. 8ος, Ἀθήναι 1966, στ. 840, η) Ἄγγ. Γερμίδης, «Τὰ Γανώχωρα τῆς Α. Θράκης». Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ 46ου τόμου τῶν *Θρακικῶν*, Θεσσαλονικῆ 1972, σ. 226, 243. Ἀπ' ὅσα ἀναφέρουν οἱ παραπάνω συγγραφεῖς γιὰ τὸ Ματθαῖο, προκύπτει ὅτι ὑπάρχει κάποια σύγχυση γιὰ τὸ πρόσωπό του, μιά καὶ τὸ ὄνομα «Ματθαῖος» ἀναφέρεται σέ τέσσερις σύγχρονους διδασκάλους. Χαρακτηριστικὰ τῆς συγχύσεως, σχετικὰ μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Ματθαίου, εἶναι καὶ αὐτὰ πού ἀναφέρονται στὸ Εὐλ. Κουρίλας, «Ἐπίσκοποι, λόγιοι καὶ ἐπίσημοι ἄνδρες καὶ εἰεργεταί», *Θρακικὰ ΛΣΤ'* (1963) 146-147. Ἀρκετὸ ὡστόσο φῶς, τουλάχιστον γιὰ τὸν τόπο καὶ τὸ χρόνο τοῦ θανάτου του ἀλλὰ καὶ τὰ κληροδοτήματά του, ρίχνει ὁ Γεδεών μὲ τὴ δημοσίευσή τῆς Διαθήκης του (βλ. παραπάνω).

28. Νικοδήμου, *Συναξαριστής*, σμ. στὴν 11η Νοεμβρίου· βλ. ἀναφορὰ τῶν ἔργων του στὸ Γεδεών, «Διαθήκαι», ὁ.π., σσ. 201-202 καὶ κυρίως στὸ «Λόγιοι Θράκης», ὁ.π., σσ. 142-143, ὅπου παρατίθεται πληρέστερος κατάλογος τῶν ἔργων ἂν καὶ δὲν εἶναι πάντα σαφές ὅτι πρόκειται γιὰ δικὰ του ἔργα· γιὰ τὴ σύγχυση ὁσον ἀφορὰ τὰ ἔργα του βλ. τίς πληροφορίες πού ἀναφέρονται στὸ Εὐλ. Κουρίλας *Ἐπίσκοποι*, ὁ.π., σ. 82 καὶ 146-147.

29. Ὁ ἀκριβὴς χρόνος τοῦ θανάτου του στὶς 17 ἢ 18 Μαρτίου τοῦ 1805 ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὰ σχετικὰ ἔγγραφα τῆς Μ. Ἱβήρων, πού δημοσιεύει ὁ Γεδεών· βλ. Γεδεών, «Διαθήκαι», ὁ.π., σσ. 201-202. Τὴν ἴδια πληροφορία συναντοῦμε καὶ στὴ Μ.Ε.Ε., σ. 772, ἐνῶ οἱ ἄλλοι συγγραφεῖς, ἀκόμη καὶ ὁ Γερμίδης, πού ἡ μελέτη του εἶναι καὶ ἡ πιὸ πρόσφατη, τοποθετοῦν ἀρκετὰ ἀόριστα τὸ θάνατό του πρὸ τοῦ 1808 ἢ πρὸ τοῦ 1806-1807 (βλ. τίς σχετ. παραπομπές στὴ σμ. 30).

30. Γεδεών, «Διαθήκαι», ὁ.π., σσ. 202-203. Ἡ κληροδότηση τῶν βιβλίων του στὴ Σχολὴ τοῦ Μυριοφύτου ἀναφέρεται καὶ στὴ Μ.Ε.Ε., σ. 772, ἐνῶ ὁ Εὐαγγελίδης καὶ ὁ Γερμίδης (βλ. παραπομπές στὴ σμ. 30) ἀναφέρουν ὅτι δώρισε στὴ Σχολὴ διάφορα σχολικὰ ὄργανα, ἕνα τραπέζι, μιά καρέκλα καὶ μετὰ τὸ θάνατό του 500 ρῥοῖα.

Ματθαίου ως μοναχοῦ και διδασκάλου (εἰκ. 8, 9, 10).

8. Μηνιαῖον τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1804 (ἀρ. 63)

α) Στή σ. 1 κάτω ἀπό τόν τίτλο ὑπάρχει ἡ σημείωση: «Καί τόδε πρὸς τοῖς ἄλλοις τοῦ ἐκ γάνου Ματθαίου» (εἰκ. 11).

Πρόκειται γιὰ τὸ Ματθαῖο τὸ Γανοχωρίτη πού ὑπογράφει καί τὸ προηγούμενο Μηνιαῖον Μαΐου 1803 (ἀρ. 62)³¹.

β) Στή 2η πίσω λευκὴ σελίδα, γραμμμένη μὲ μολύβι καί διαφορετικὰ γράμματα ἀπ' αὐτὰ τοῦ Ματθαίου, ἡ ἐξῆς σημείωση: «Πρὸς τον / Πρὸς τόν κύριον / τῷ ἔλλογιμωτάτῳ Ματθαίῳ τῷ ἐκ / τῆς Γάνου» (εἰκ. 10).

9. Μηνιαῖον τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1820 (ἀρ. 108)

Στὴν 1η ἐμπρόσθια λευκὴ σελίδα: «έτους 1836.. οκτωμβρίου 24 / ἀγουράστηκαν τὰ 12 μηνέα καί μία / παρακλητηκὴ καί ένα ωρολόγη: γρ. 355 : 20».

Ἡ ἐνθύμηση ἀναφέρεται στὴν ἀγορὰ βασικῶν λειτουργικῶν βιβλίων, που πραγματοποιήθηκε στίς 24 Ὀκτωβρίου 1836, καί στοίχισε 355 γρόσια καί 20 παράδες. Μὲ πιθανότητα νομίζω ὅτι μπορούμε νὰ ἀποδώσουμε στή σειρά αὐτῆ τῶν μηναιῶν, πού ἀναφέρονται στὴν ἐνθύμηση, καί τέσσερα ἀκόμη μηναια, πού κατεγράφησαν στή Ν. Τρίγλια, καί τὰ ὅποια προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο τυπογραφεῖο καί ἔχουν χρονολογία ἐκδόσεως τὸ 1820. Πρόκειται γιὰ τὰ μηναια Μαρτίου (ἀρ. 109), Ἰουνίου (ἀρ. 107), Ἰουλίου (ἀρ. 124), Δεκεμβρίου (ἀρ. 113)³² (βλ. ἐπίσης καί ὄσα ἀναφέρονται παρακάτω γιὰ τὸ Μηνιαῖον Ἰουλίου 1820 καί γιὰ τὸ Πεντηκοστάριο 1820).

10. Μηνιαῖον τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1820 (ἀρ. 124)

Στὴν 1η ἐμπρόσθια λευκὴ σελίδα εἶναι σημειωμένη ἡ ἐξῆς χρονολογία: «έτος 1837 ὀκτωμβρίου 2».

Τόσο ἡ χρονολογία, ὅσο καί ὁ γραφικὸς χαρακτήρας σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ἐσφαλμένο «ὀκτωμβρίου» συνδέουν τὸ μηνιαῖο αὐτὸ μὲ τὸ προηγούμενο μηναιῖο τοῦ Ἀπριλίου (αὐ. ἀ. 9) (βλ. καί παρακάτω τὰ σχετικά μὲ τὸ Πεντηκοστάριο 1820) καί ἐνισχύουν τὴν ἄποψη ὅτι καί τὸ μηνιαῖο αὐτὸ ἀνήκει στή σειρά τῶν μηναιῶν πού ἀγοράστηκαν τὸ 1836, ὅπως ἀναφέρεται στήν ἀμέσως προηγούμενη ἐνθύμηση.

31. Βλ. ὄσα ἀναφέρονται γιὰ τὸ Ματθαῖο σὸ προηγούμενο Μηνιαῖον τοῦ Μαΐου 1803 (ἀρ. 62).

32. Σ' αὐτὸ τὸ συμτέραςμα συνηγορεῖ καί ἡ ἀνάλογη στάσιση, πού ἔχουν ὀρισμένα ἀπ' αὐτὰ, δηλ. χαρτί μὲ τὴν ἐμπιεστη ἐπιχρυσωμένη παράσταση τοῦ Ἑσταυρωμένου καί τῆς Παναγίας.

11. Πεντηκοστάριον τοῦ 1820 (ἀρ. 111)

Στὴν 1η ἐμπρόσθια λευκὴ σελίδα ἡ σημείωσις: «έτους 1837· μαρτίου· 15 μέ ἕνα Τριῶδι / μαζή γρ. 80 ἀπό Θεσσαλονίκη εἰς / τσηφλήκη μοφτίδικο εἰς εκλησίαν μνήμην / ἅγιος ἄθανάσιος».

Ἡ σημείωσις προφανῶς ἀναφέρεται στὴν ἀγορὰ τοῦ Πεντηκοσταρίου καὶ ἐνός Τριῶδιου³³ ποῦ ἔγινε στίς 15 Μαρτίου 1837 καὶ στοίχισε 80 γρόσια. Ἀκόμη ἡ σημείωσις αὐτὴ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὰ βιβλία ἀγοράστηκαν ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ καὶ προορίζονταν γιὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου στό τσιφλίκι Μοφτίδικο.

Προτοῦ προχωρήσουμε στὴν ἐξημνεῖα καὶ ταύτιση τοῦ τσιφλικιοῦ καὶ τῆς ἐκκλησίας ποῦ ἀναφέρονται στὴν ἐνθύμησις, ἐπισημαίνουμε τὰ ἑξῆς:

Λόγω τῆς χρονολογίας τῆς σημειώσεως καὶ τοῦ κοινοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρα ποῦ παρουσιάζει μέ τίς σημειώσεις τῶν δύο προηγουμένων μηναιῶν —Ἀπριλίου (ἀρ. 108), Ἰουλίου (ἀρ. 124)— νομίζουμε ὅτι πρέπει νὰ προσγράψουμε κι αὐτό τό βιβλίον —πιθανόν μαζί μέ τό Τριῶδιον 1820 (βλ. σμ. 33)— στὴν ἴδια μέ τὰ μηναιῖα κ.λ. προμήθεια λειτουργικῶν βιβλίων, ποῦ ἔγινε ἀπὸ τόν ἴδιο παραγγελιοδόχο, μέ μικρὴ χρονικὴ διαφορὰ καὶ προοριζόταν γιὰ τὴν ἴδια ἐκκλησία³⁴.

Γιὰ ποιά ἐκκλησία προορίζονταν ὅλα αὐτὰ τὰ βιβλία μᾶς πληροφορεῖ, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, ἡ ἐνθύμησις τοῦ Πεντηκοσταρίου: πρόκειται γιὰ τό καιὸ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου στό τσιφλίκι Μοφτίδικο. Ἀπὸ τοὺς περιηγητές τοῦ 19ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ποῦ διέσχισαν τὴν περιοχὴ τῆς Καλαμαριάς (βλ. σμ. 2), μόνον ὁ Χρυσανθίδης στὰ 1869 μνημονεύει τό «χωρίον Μοφτίδικον», τό ὁποῖο εἶναι «ὡς ἔπαυλις ἐπισήμου τινός Ὀθωμανοῦ ὡς μουφτῆ τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης ποτε χρηματίσαντος» καὶ «σύγκλιται ἐκ τεσσαράκοντα περίπου οἰκιῶν». Τό χωριό αὐτό τό τοποθετεῖ μετὰ τὴν Καρβία (Ν. Σύλλατα) καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν Πορταριά καὶ δέν μνημονεύει καθόλου τό Σουφλάρ, τό ὁποῖο ἀναφέρουν ἡδη δύο παλαιότεροι περιηγητές, ὁ Ughardt (1830) καὶ ὁ Νικολαΐδης (1859) (βλ. σμ. 2 καὶ ἐπίμετρο)³⁵.

33. Ἴσως τό Τριῶδιον τοῦ 1820 (ἀρ. 114) εἶναι αὐτό ποῦ ἀναφέρεται στὴ σημείωσις, μιά καὶ ἔχει τὴν ἴδια χρονολογία καὶ τόν ἴδιο ἐκδότη μέ τό Πεντηκοστάριον. Ἐξ ἄλλου, ἐκτός ἀπὸ ἕνα ἀκόμη ἀκέφαλον Τριῶδιον (ἀρ. 69), ποῦ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στό 180 μέ 190 αἰ., δέν ἔχουμε βρεῖ στοὺς δύο ναοὺς τῆς Τριγλίας ἄλλο Τριῶδιον παλαιότερον τοῦ 1837, χρονολογία ποῦ ἀναφέρεται στὴν ἐνθύμησις. Τό ἀκέφαλον Τριῶδιον θὰ πρέπει νὰ ἀποκλεισθεῖ (βλ. παρακάτω), ὁπότε ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα σήμερον βιβλία τό Τριῶδιον τοῦ 1820 ἔχει μεγάλη πιθανότητα νὰ ταυτίζεται μέ τό Τριῶδιον τῆς ἐνθύμσεως.

34. Πρὸς ἐνίσχυση τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἐπισημαίνουμε καὶ πάλι ὅτι τό Πεντηκοστάριον ἔχει ἴδιο ἐκδότη καὶ ἴδια χρονολογία ἐκδόσεως μέ τὰ μηναιῖα. Ἐπὶ πλεόν ἡ στάχωση του εἶναι ἴδια μέ τὴ στάχωση δύο τουλάχιστον μηναιῶν (ἀρ. 107 καὶ 113).

35. Ν. Β. Χρυσανθίδης, *Ἀυτοσχέδιος περιγραφή τῆς Χαλκιδικῆς Χερσονήσου μετ' ἀρχαιολογικῶν σημειώσεων καὶ ἱστορικῶν συμβάντων*, Κωνσταντινουπόλις 1870, σ. 35.

Μέ βάση προφανώς τὰ δεδομένα αὐτὰ στό βιβλίον *Paysages de Macédoine* ἐκφράζεται ἡ ἄποψη ὅτι πιθανόν τό Μουφτίδικο ταυτίζεται μέ τό Σουφλάρ³⁶. Ἡ ἄποψη αὕτη πιστεύουμε ὅτι ἐνισχύεται μέ τή σημείωση τοῦ Πεντηκοσταρίου καί τήν ἀναφορά τῆς στήν ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Μουφτίδικου· τό γεγονός ὅτι στή Ν. Τρίγλια (Σουφλάρ) ὑπάρχει ναός τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, στόν ὁποῖο μάλιστα φυλάγεται τό συγκεκριμένο βιβλίον, ἀποτελεῖ μία ἐπιπλέον ἐνδειξη γιά τήν ταύτιση τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου τοῦ Μουφτίδικου μέ τόν Ἁγ. Ἀθανάσιο τοῦ Σουφλάρ καί κατά συνέπεια στήν ταύτιση τοῦ Μουφτίδικου μέ τό Σουφλάρ.

Ἔνας ἀκόμη λόγος γιά τόν ὁποῖο πιστεύουμε ὅτι ὁ Ἁγ. Ἀθανάσιος τοῦ Μουφτίδικου καί ὁ Ἁγ. Ἀθανάσιος τοῦ Σουφλάρ ταυτίζονται εἶναι καί τὰ χρονολογικά δεδομένα. Ὁ Ἁγ. Ἀθανάσιος τοῦ Σουφλάρ ἀπό ἀρχιτεκτονική ἄποψη μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ στό δεύτερο τέταρτο τοῦ 19ου αἰ. Ἡ εὕρεση σ' αὐτόν τριῶν δεσποτικῶν εἰκόνων (Χριστοῦ - Παναγίας - ἁγ. Ἀθανασίου)³⁷ χρονολογίας 1832, στενεύει περισσότερο τὰ χρονικά ὄρια: διότι, ἀφοῦ ὁ ναός στά 1832 ἀποκτᾶ τίς βασικές εἰκόνες τοῦ τέμπλου του³⁸, ἡ ἴδρυσή του μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ μέ μεγάλη πιθανότητα στά 1830-1832. Αὐτά τὰ χρονολογικά δεδομένα ταιριάζουν, νομίζω, καί μέ τίς χρονολογίες τῶν ἐνθυμήσεων. Ἡ προμήθεια στά 1836/37 ἑνός σημαντικοῦ ἀριθμοῦ λειτουργικῶν βιβλίων, μέ τὰ ὁποῖα ἐφοδιάζεται ὁ ναός τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου τοῦ Μουφτίδικου, ἀνταποκρίνεται στίς ἀνάγκες πού θά εἶχε ὁ νεοῖδρυθεῖς ναός τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου τοῦ Σουφλάρ.

Κλείνοντας μέ τίς ἐνδείξεις πού κάνουν πιθανή τήν ταύτιση Μουφτίδικου καί Σουφλάρ, ἐπισημαίνουμε καί τό γεγονός ὅτι τό Μουφτίδικο μέ τίς 40³⁹ οἰκίες του βρισκεται κοντά πληθυσμακά στό Σουφλάρ, πού δέκα χρόνια

36. *Paysages de Macédoine*, σ. 209, βλ. ἐπίσης Χρυσανθίδης, ὁ.π., σ. 53, ὅπου ἀναφέρει ὅτι τό Μουφτίδικο ἀπέχει μία ὥρα ἀπό τό μετόχι Καραμάν, τό δέ Χελανδαρινό ἢ βουλγαρικό μετόχι κεῖται μεταξύ τῶν χωριῶν Μουφτίδικου καί Καρδιάς. Ἡ ἀναφερόμενη ἐπομένως θέση τοῦ Μουφτίδικου ταυτίζεται μέ τή θέση τοῦ Σουφλάρ.

37. Οἱ εἰκόνες αὐτές συγκαταλέγονται στά κειμήλια πού κατεγράφησαν ἀπό τή 10η Ε.Β.Α., ὅπως ἀναφέρεται στήν εισαγωγή τοῦ ἄρθρου. Οἱ ἀριθμοί καταγραφῆς πού δόθηκαν στίς τρεῖς εἰκόνες εἶναι: 27, 28, 29.

38. Τό ὅτι καί οἱ τρεῖς εἰκόνες προέρχονται ἀπό τό ἴδιο τέμπλο συνηγορεῖ, ἐκτός ἀπό τήν ἴδια χρονολογία, καί τό γεγονός ὅτι ἔχουν ἀνάλογες διαστάσεις καί εἶναι ἔργα τοῦ ἴδιου ζωγράφου. Τό ὅτι τό τέμπλο αὐτό πρέπει νά εἶναι τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τήν εἰκόνα τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου, πού τοποθετημένη στό τέμπλο δηλώνει τόν πάτριον ναό.

39. Μία σύντομη παρεμβολή σχετικά μέ τή διάταξη τῶν οἰκιῶν: στό *Paysages de Macédoine*, σ. 209, ἡ περιγραφή τῆς διατάξεως τῶν οἰκιῶν σύμφωνα μέ τό Χρυσανθίδη ἐρμηνεύεται ὡς ἑξῆς: «οἱ οἰκίες εἶναι τοποθετημένες σέ 4 ὀρθογώνια σύνολα, τό καθένα ἀπό τὰ ὁποῖα περικλείει μία αἰλή, στό κέντρο τῆς ὁποίας βρίσκεται ἡ ἀποθήκη τῶν δημητριακῶν». Νομίζω ὅμως ὅτι ὁ Χρυσανθίδης μιλά γιά ἕνα ἐνιαῖο τετράγωνο σύνολο μέ δέκα διαμερίσματα σέ κάθε πλευρά, στό κέντρο τοῦ ὁποίου ὑψώνεται καί ἡ ἀποθήκη. Παραθέτω αὐτοῦσιο τό κείμενο (Χρυσανθίδης, ὁ.π., σ. 35) «... σύγκεται δέ (τό χωρίον) ἐκ τεσσαράκοντα περιπυ οἰκιῶν, αἱ ὁποῖα

πρωτότερα, τό 1859, είχε σύμφωνα μέ τό Νικολαΐδη 30 σπίτια (βλ. σημ. 2 καί επίμετρο, όπου σημειώνονται καί άλλες άναφορές στό Μουφτίδικο).

12. Εὐαγγέλιον τοῦ 1848 (ἀρ. 102)

α) Στήν άσημένα παράσταση τής Ἀναστάσεως, πού κοσμεῖ τή στάχωση τοῦ βιβλίου του, καί συγκεκριμένα πάνω στή σαρκοφάγο, ἀπό τήν ὁποία ἔχει σηκωθεί ὁ Χριστός, ὑπάρχει ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή: «ΑΠΟ ΤΡΙΓΛΙΑΣ. ΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝΟΣ ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ / ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣ. ΤΟΥ ΔΙΑΣΗΤΙ. ΙΩΣ» (εἰκ. 12).

Ἀπό τήν ἐπιγραφή αὐτή τής σταχώσεως, ἀλλά καί ἀπό τίς σημειώσεις πού ἀκολουθοῦν εἶναι φανερό ὅτι τό βιβλίον προέρχεται ἀπό τήν παλαιά Τρίγλια καί εἶχε, ὅπως θά δοῦμε, μία σειρά περιπετειῶν.

Πρόβλημα παρουσιάζει ἡ ἑρμηνεία τῶν τελευταίων λέξεων τής ἐπιγραφῆς: «ΤΟΥ ΔΙΑΣΗΤΙ. ΙΩΣ». Μιά πιθανή λύση εἶναι ὅτι πρόκειται γιά «τοῦ Διασίτη υἱός»⁴⁰. Τό ὄνομα Διασίτης συναντοῦμε τό 15ο αἰῶνα σ' ἓνα διάκονο, ἡμνογράφο καί νομοφύλακα⁴¹.

β) Στό verso τής σ. τ. διαβάζουμε (εἰκ. 13):

1. «1855: φευρουαρίου 16: ἡμέρα δ ἡ ὄρα ἡς / ἐνέα τῆς ἡμέρας ἔγινε ἓνας μεγάλος σεισμός καί / ἐβούλισε τό καμπαναριό τῆς παντοβασιλῆσης»⁴².

Γιά τόν σεισμό αὐτόν, τοῦ 1855, σέ σχέση μάλιστα μέ τήν ἐκκλησία τῆς Παντοβασιλίσσας, κάνουν λόγο καί οἱ Mango - Ševčenko, ἀντλώντας τίς πληροφορίες τους ἀπό τόν Εὐαγγελίδη⁴³. Ἐπιβεβαιώνεται ἔτσι καί ἡ πληροφορία τῆς ἐνθυμήσεως γιά τήν καταστροφή τοῦ καμπαναριοῦ τοῦ ναοῦ, ἐνῶ ἡ ἡμερομηνία τοῦ σειсмоῦ (10.11.1855) εἶναι διαφορετική ἀπ' αὐτήν τῆς ἐνθυμήσεως.

2. «Ἔτος 1916 Τοῦ μηνός Ιανουαρίου 6η ἡμ. δ ἡ ὄρα / ὀκτώ τῆς ἡμέρας εὐρέθη τό εὐαγγέλιον / εἰς τήν Μονήν τῶν Αγίων Πατέρων τῶν / Μηδικῶν εγκαταλελειμένον καί ἀποριγμένον / τῆ 6η Ιανουαρίου 1916». (Βλ. σχολιασμό παρακάτω, στήν πρῆγ. γ).

3. «Τῆ 23ῃ Ἰουλίου τοῦ 1919 τό στέλλω εἰς Γιαλί Τσιφλίκη / Ὁ Ἡγούμενος τῆς Μονῆς τῶν Πατέρων Ἱερεῦς / Χριστόδουλος Σταυριδῆς Βουγλίτσης»⁴⁴

προσκεκολλημένα οὖσαι διαιρῶνται εἰς τέσσαρα μερίσματα, ὧν ἕκαστον περιέχει δέκα δωμάτια ἐν εἶδει οἰκῶν ἐν τῇ μέσῳ δέ τῶν μερισμάτων αὐτῶν, τά ὅποια ἀποτελοῦν ἐμβαδόν γῆς τετράγωνον, ὑπάρχει καί ἡ ἀποθήκη τῶν δημητριακῶν καρπῶν....». Ἐπισημαίνουμε ὅτι γύρω ἀπό τό μετοχιακό συγκρότημα τῆς Μ. Βατοπεδίου στό Σουφλάο (Ν. Τρίγλια) ὁρίζονται ἀκόμη ἀρκετά κολιόσπιτα: πρόκειται γιά μικρές, ἰσόγειες καί συνεχόμενες κατοικίες.

40. Στή διευκρίνιση τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἐπιγραφῆς συνέβαλε ὁ συνάδελφος κ. Ἰ. Παπάγγελος.

41. Βλ. *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, 3 Faszikel, Wien 1978, σ. 38 ἀρ. 5391.

42. Γιά τό ναό τῆς Παντοβασιλίσσας βλ. σημ. 7.

43. Mango - Ševčenko, «Some Churches», ὁ.π., σ. 283 καί σημ. 29.

44. Πιστικίδης, *Τρίγλεια*, σ. 139.

Τριγλιανός».

‘Ο ίδιος ιερέας, χωρίς τόν τίτλο τοῦ ἡγουμένου, ὑπογράφει, ὅπως εἶδαμε, καί μία ἐνθύμησις τοῦ 1897 σέ Εὐαγγέλιο τοῦ 1740 (ἀρ. 103) (βλ. σχετικὰ αὐ. ἄ. 2).

Τό «Γιαλί Τσιφλήκη» τῆς ἐνθυμήσεως πιθανότατα σχετίζεται μέ τό «νέωτερον ἑλληνικόν χωρίον Γιαλή Τσιφλίκ 1½ ὥραν (ἀπέχον) τῆς Τριγλείας», στό ὁποιοῦ ὑπῆρχε καί μοναστήρι τῆς Ἁγίας Μαρίνας⁴⁵.

γ) Ἀνάλογη σημείωση, μ’ αὐτήν τῆς πργρ. β2, βρίσκεται στή σ. 6 τοῦ Εὐαγγελισταρίου:

«Ἔτος 1916 Ἰανουαρίου 6η ἡμέρα / Τετάρτην τῶν Θεωφανείων ἡ ὥρα / ὀκτώ τῆς ἡμέρας εὐρέθη ἡ βίβλος / αὐτή ὑπ’ ἐμοῦ ἐγκαταλελειμένη εἰς / τὰς χεῖρας βαρβάρων, ἐντός τῆς / μονῆς τῶν Ἁγίων Πατέρων / τῶν Μηδικῶν. ἐν Τριγλία / Τριγλία Ἰανουαρίου 6η 1916⁴⁶ (ὑπογραφή) Γ. Καραγεωργιάδης / Μηχανικός» (εἰκ. 14).

Ἡ σημείωση αὐτή, ὅπως καί ἡ ἀνάλογη τῆς πργρ. β2 (εἰκ. 13) ἔχουν γραφτεῖ ἀπό τό ἴδιο χέρι· οἱ μικροδιαφορές πού παρατηροῦνται ὀφείλονται κυρίως στό διαφορετικό μέσον γραφῆς —μέ μελάνι ἢ πρῶτη, μέ μολύβι ἢ δεύτερη.

Οἱ δύο αὐτές σύντομες ἐνθυμήσεις, πού σχετίζονται μέ τήν τύχη ἐνός βιβλίου, ἀντανακλοῦν κατά κάποιον τρόπο καί τόν ἱστορικό περίγυρο τῆς ἐποχῆς καί τῆς περιοχῆς. Γνωρίζουμε ὅτι τό 1915, τόν Ἰούνιο, οἱ Τριγλιανοί ἐκτοπιζοῦνται ἀπό τήν πατρίδα τους, τήν ὁποία καταλαμβάνουν οἱ Τούρκοι, «οἷτινες ἤρπασαν πᾶν τό κινητόν»⁴⁷. Μέσα σ’ ἓνα τέτοιο κλίμα ἐντάσσεται καί ἡ ἀναφορά τῶν σημειώσεων «ἡ βίβλος.....ἐγκαταλελειμένη εἰς τὰς χεῖρας βαρβάρων», «.....ἐγκαταλελειμένον καί ἀποριγμένον», ἐνῶ συγχρόνως δηλώνεται καί ἡ ἐγκατάλειψη «τῆς πάλαι ποτε ἀκμαζούσης» Μονῆς τῶν Πατέρων⁴⁸. Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1918 οἱ Τριγλιανοί ἐπέστρεψαν στήν πατρίδα

45. Εὐαγγελίδης, *Βρυλλεῖον - Τρίγλεια*, σ. 41· γιά τό Γιαλί Τσιφλίκα βλ. καί Ἐλένη Χατζοῦδη-Τοῦντα, *Ἡ Ἱλαιοστάλακτη ἀπό τήν Βιθνία*, Ἀθήνα 1984.

46. Στούς ἀριθμούς τῆς ἡμερομηνίας ὑπάρχουν δύο διορθώσεις· κάτω ἀπό τό «6η» διακρίνεται ἓνα «1η» καί κάτω ἀπό τό δεύτερο «1» τοῦ 1916 διακρίνεται ἓνα «0».

47. Εὐαγγελίδης, *Βρυλλεῖον - Τρίγλεια*, σσ. 24-25.

48. Γιά τή Μονή τοῦ Μηδικίου καί σχετ. βιβλιογραφία βλ. παραπάνω καί σημ. 19· γιά τήν κατάσταση τῆς μονῆς στό 19ο/20ό αἰώνα βλ. Εὐαγγελίδης, *Βρυλλεῖον - Τρίγλεια*, σ. 43, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἐνῶ ἡ μονή ἦταν πλούσια στίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰ., τό 1922 εἶχε μόνο 3 μοναχοῦς. Καί μία παρένθεση σχετικά μέ τήν προσωπικιά τῶν «Ἁγίων Πατέρων» πού ἔλαβε ἡ μονή καί τή διαφορετική ἐρμηνεία πού δίδουν στοῦς «Πατέρες» ὁ Janin καί οἱ Mango - Σεβνενκο ἀντίστοιχα. Ἡ ἀναφορά, ἐδῶ, στίς ἐνθυμήσεις «Ἁγίων Πατέρων τῶν Μηδικῶν» ὑποδηλώνει ὅτι πρόκειται γιά τοῦς ἰδρυτές τῆς Μονῆς τοῦ Μηδικίου καί ὄχι γιά τοῦς Πατέρες τῆς Συνόδου τῆς Νικαίας, ὅπως ἀναφέρουν οἱ Mango - Σεβνενκο (βλ. σημ. 19). Βέβαια ἡ σημείωση αὐτή δέν ἀποτελεῖ λύση τοῦ προβλήματος, ἀλλά εἶναι μία ἐνδειξη πῶς ἔχει περάσει καί ἐρημυνθεῖ στή μεταγενέστερη παράδοση ἡ προσωπικιά τῶν «Ἁγίων Πατέρων».

τους γιά νά τήν ἐγκαταλείψουν, ὀριστικά αὐτή τή φορά, τόν Αὐγούστο τοῦ 1922⁴⁹.

13. Ἀπόστολος τοῦ 1886 (ἀρ. 74)

Στή σ. 2 ἡ σημείωση: «Δωρεά Ἰαθανασίου Ἰαραμπατζῆ».

14. Εὐαγγέλιον τοῦ 1887 (ἀρ. 104)

Στή σ. τ. δύο σφραγίδες:

α) «ΑΠΟΘΗΚΗ / ΩΡΟΛΟΓΙΩΝ - ΚΟΣΜΗΜΑΤΩΝ / Ι. & Π. ΝΕΓΡΕΠΟΝΤΗ / ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ 43 (;) - ΘΕΣ/ΝΙΚΗ».

β) «ΑΔΕΛΦΟΙ Κ. ΣΦΥΡΑ / ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΑΙ - ΕΚΔΟΤΑΙ / ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙ-
ΝΟΥΠΟΛΕΙ».

15. Ἱερατικόν τοῦ 1895 (ἀρ. 75)

α) Στή σ. τ. ἡ σημείωση: «ἀφιερῶνται τῇ Ἐκκλησίᾳ / Σοφουλαρίου ὑπό
τῆς Ἱερᾶς / Μονῆς τοῦ Βατοπαιδίου / 15 Μαρτίου 1908». Ἀκολουθεῖ σφραγι-
δα: «ΟΙ ΕΠΙΤΡΟΠΟΙ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ».

Στήν ἴδια σελίδα ὑπάρχει καί στρογγυλή σφραγίδα τῆς Μ. Βατοπεδίου,
μέ τήν παράσταση τοῦ Εὐαγγελισμοῦ στό κέντρο καί ὀλόγυρα τήν ἐπιγραφή:
«ΣΦΡΑΓΙΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ».

Εἶναι γνωστό ὅτι στό Σουφλάρ ὑπῆρχε τσιφλίκι, πού ἀνῆκε σέ κάποιον
Ἰουδαῖο καί πωλήθηκε το 1903 στή Μ. Βατοπεδίου⁵⁰. Σύμφωνα μέ τίς ἐνθυ-
μήσεις αὐτές, εἶναι φανερό πώς λίγα χρόνια μετά, τό 1908, ἡ Μονή ἔκανε
δωρεά στό ναό τοῦ ἁγίου Ἰαθανασίου ὀρισμένα λειτουργικά βιβλία. Ἐκτός
ἀπό τό Ἱερατικό, ἔξι ἀκόμη βιβλία φέρουν ἀνάλογη ἀφιέρωση στήν ἐκκλησία
τοῦ Σουφλάρ (βλ. καί προηγούμενη ἀναφορά στή σ. 12): πρόκειται γιά τά
ἔξι: Εὐαγγέλιον (ἀρ. 59), Μηναιᾶ Δεκεμβρίου - Ἰανουαρίου - Φεβρουαρίου
1904 (ἀρ. 79), (εἰκ. 15), Μηναιᾶ Μαρτίου - Ἀπριλίου - Μαΐου 1904 (ἀρ. 122),
Μηναιᾶ Ἰουνίου - Ἰουλίου - Αὐγούστου 1904 (ἀρ. 121), Μηναιᾶ Σεπτεμβρίου
- Ὀκτωβρίου - Νοεμβρίου 1904 (ἀρ. 120), Τριῶδιον 1905 (ἀρ. 126)⁵¹.

β) Ἀνάμεσα στίς νεότερες καί χωρίς ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον σημειώσεις,
πού καλύπτουν τίς λευκές σελίδες τοῦ βιβλίου, ἀναφέρομε μία: «ὑπέρ τοῦ
βιοσήμου τῆς Δημοκρατίας καί τῶν ἀγωνισθέντων ὑπέρ τῆς ἀνεξαρτησίας
τοῦ Ἑθνους ἡμῶν ὑγείαν, σωτηρίαν».

16. Πεντηκοστάριον τοῦ 1896 (ἀρ. 78)

Στή σ. α σφραγίδα τοῦ βιβλιοπωλείου: «ΔΕΠΑΣΤΑ ΣΦΥΡΑ ΓΕΡΑΡΔΟΥ ΕΝ

49. Εὐαγγελίδης, Βρυλλειον - Τρίγλεια, σ. 28, 29, 30.

50. Σχετικά μέ τήν ἀγορά τοῦ Σουφλάρ ἀπό τή Μ. Βατοπεδίου, βλ. σημ. 2, 6 καί Ἐπίμετρο.

51. Στά βιβλία αὐτά δέν θά ἐπανεέλθουμε, παρά μόνο στήν περίπτωση πού ὑπάρχει κάποιο
στοιχείο ἢ ἄλλη ἐνθύμηση πού ἀξίζει νά ἀναφεροῦν.

ΚΩΝ/ΠΟΛΕΙ».

17. Μηνιαῖον τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1896 (ἀρ. 81)

Στό verso τῆς σ.τ. δυσανάγνωστη ὑπογραφή καί στή συνέχεια: «1923 Σεπτέμβριος 28 / 1923 ἔλθών Σουφλάρ ὡς ἐφημέριος...» [βλ. ἀμέσως παρακάτω μηνιαῖα Ἰουλίου (ἀρ. 85) καί Σεπτεμβρίου (ἀρ. 87)].

18. Μηνιαῖον τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1896 (ἀρ. 85)

Στό verso τῆς σ.τ. διαβάζουμε: «ἐδιορίσθη ἐφημέριος 1923 Σεπτεμβρίου 24» (βλ. ἀμέσως παρακάτω).

19. Μηνιαῖον τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1896 (ἀρ. 87)

Στή 2η μπροστινὴ λευκὴ σελίδα διαβάζουμε:

«Αἰμιλιανός Σωτήρογλου / Διορισθεὶς ὡς ἐφημέριος τῇ 18 Σεπτεμβρίου 1923 / ἐν Σουφλάρ (παλαιὸν ὄνομα Ν. Τρίγλιας)». Ἀκολουθεῖ ὑπογραφή τοῦ ἱερέα.

Οἱ ἐνθυμήσεις στά τρία μηνιαῖα τοῦ 1896 —Φεβρουαρίου, Ἰουλίου καί Σεπτεμβρίου— πρέπει νά γράφτηκαν ἀπὸ τὸ ἴδιο πρόσωπο, τὸν ἐφημέριο Αἰμιλιανό Σωτήρογλου⁵², ὁ ὁποῖος ὁμοῦς ὑπογράφει μόνον τὴν ἐνθύμηση στό μηνιαῖο αὐτό, τοῦ Σεπτεμβρίου. Ἀνάλογες σημειώσεις καί τὴν ὑπογραφή «Σωτήρογλου» συναντοῦμε σὲ δύο ἀκόμη βιβλία: στά συσταχωμένα μηνιαῖα Ἰουνίου - Ἰουλίου - Αὐγούστου 1904 (ἀρ. 121) καί σ' ἓνα Τριῶδιο τοῦ 1905 (ἀρ. 126) (βλ. παρακάτω).

Τὰ τρία μηνιαῖα τοῦ 1896, μέ τίς σημειώσεις τοῦ Σωτήρογλου, νομίζουμε —μέ τὴν ἐπιφύλαξη ὅτι ἴσως οἱ σημειώσεις εἶναι μεταγενέστερες τοῦ χρόνου διορισμοῦ (1923) τοῦ ἱερέα— ὅτι ἀνῆκαν ἐξ ἀρχῆς στὴν ἐκκλησία τοῦ Σουφλάρ. Στό συμπέρασμα αὐτὸ καταλήγουμε, διότι τὸ 1923, ὁπότε διορίσθηκε ὁ Σωτήρογλου ὡς ἐφημέριος στό Σουφλάρ, δέν εἶχε ὀλοκληρωθεῖ ἀκόμα ἡ ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων στὴν περιοχὴ. Ἄν ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς εἶναι σωστός, τότε καί ἡ ὑπόλοιπη σειρὰ τῶν μηνιαίων τοῦ 1896 θά πρέπει νά ἀνῆκε στό ναὸ τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου⁵³.

20. Εὐαγγέλιον χχ (ἀρ. 59)

Βλ. Ἱερατικὸν 1895 (ἀρ. 75).

Ἐπιπλέον στὴν 1η σελίδα τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου ὑπάρχει δύο ροζές ἢ ὠσειδῆς σφραγίδα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μ. Βατοπεδίου μέ τὴν παρά-

52. Τὸ ἐντὸς παρενθέσεως «παλαιὸν ὄνομα Ν. Τρίγλιας» εἶναι μεταγενέστερη προσθήκη.

53. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ τρία μηνιαῖα ποῦ ἀναφέρουμε, στὴν ἴδια σειρὰ (ἐκδοση, χρονολ. ἐκδόσεως, δέσμο κ.λ.π.) ἀνήκουν ἀκόμη καί τὰ ἑξῆς μηνιαῖα: Ἰανουαρίου, Ἀπριλίου, Μαΐου (1895), Ἰουνίου, Αὐγούστου, Νοεμβρίου, Δεκεμβρίου μέ ἀντίστοιχους ἀριθμοὺς καταγραφῆς: 80, 82, 83, 84, 86, 88, 89.

σταση τοῦ Εὐαγγελισμοῦ στό κέντρο καί ὀλόγυρα τήν ἐπιγραφή: «ΣΦΡΑΓΙΣ ΤΗΣ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ 1879».

21. *Πεντηκοστάριον τοῦ 1902 (ἀρ. 118)*

Στό verso τῆς σ. 225 σημείωση, καλυμμένη κατά τό ἤμισυ ἀπό ἡμιδιαφανές χαρτί, πού ἐπιτρέπει ὥστόσο τήν ἀνάγνωσή της: «Ὁ ἱερεὺς Ἰωάννης Μιχαήλ ἐκ Σερρών ἐφημερεύων τό β' ἔτος ἐν τῆδε ἱερᾷ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς κοινότητος Προσενοικίῳ γράφει ταῦτα ἐνθυμίῳ χάριν τῆ 24ῃ Ἀπριλίου 1909».

Ἡ κοινότητα πού ἀναφέρεται στήν ἐνθύμηση νομίζω ὅτι μπορεῖ νά ταυτισθεῖ μέ τό Πρόσνικ, χωριό τῆς περιοχῆς τῶν Σερρών, τῆ μετέπειτα Σκοτούσα⁵⁴. Στήν ταύτιση αὐτή συντείνει καί ἡ ἀναφορά τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, μιά πού καί σήμερα ὁ ἐνοριακός ναός τῆς Σκοτούσας εἶναι ἀφιερωμένος στόν ἅγιο Γεώργιο⁵⁵. Δέν μποροῦμε ὥστόσο νά παρακολοθησομε τή διαδρομή τοῦ βιβλίου ὡς τῆ Ν. Τρίγλια.

22. *Μηναῖον Ἰουνίου - Ἰουλίου - Αὐγούστου τοῦ 1904 (ἀρ. 121)*

Βλ. Ἱερατικόν 1895 (ἀρ. 75).

Ἐπιπλέον στό μηναῖον Αὐγούστου, στή σ. 168: «Ἐδιωρίσθη Ἐφημέριος 1923 Σεπτεμβρίου 24 (ὑπογραφή) Σωτήρογλου»⁵⁶.

23. *Τριῶδιον τοῦ 1905 (ἀρ. 126)*

Βλ. Ἱερατικόν 1895 (ἀρ. 75)

Ἐπιπλέον ἡ ἐξῆς ἐνθύμηση: «Ἐλθὼν εἰς Πολύγυρον τῆ 23 / Σεπτεμ / 1923 ὡς ἐφημέριος Σουφλάρ Αἰμιλιανός Σωτήρογλου»⁵⁷.

24. *Μηναῖον τοῦ Ὀκτωβρίου (ἀκέφαλο) (ἀρ. 71)*

Στήν πίσω λευκή σελίδα ἡ σημείωση: «Τοῦτο τό μηνέων εἶναι ἐκκλησίας Ἁγίου Ἀθανασίου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας».

Προφανῶς πρόκειται γιά τό ναό τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Σουφλάρ.

25. *Τριῶδιον (ἀκέφαλο) (ἀρ. 69)*

Στό recto τοῦ μπροστινοῦ ἐσωφύλλου ἡ σημείωση: «Κτήμα τοῦ Ἱεροῦ Κοινοβίου τοῦ Ξενοφώντος».

Στό verso τοῦ πίσω ἐσωφύλλου εἶναι γραμμένες οἱ σημειώσεις: «Παναγ.

54. Βλ. Μ.Ε.Ε., τ. 206ς, σ. 778· τό λόγιον καί ἐξελληνισμένο «Προσενοικίῳ» ταιριάζει καλύτερα στό μορφωμένο Ἱερέα· πρβλ. καί «τοῦ Σοφουλαρίου» στίς ἀφιερώσεις τῶν βιβλίων τῆς Μ. Βατοπεδίου ἀντί τοῦ «Σουφλάρ».

55. Βλ. Ἡμερολόγιον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 1986, σ. 702.

56. Βλ. παραπάνω Μηναῖον Σεπτεμβρίου 1896 (ἀρ. 87).

57. Βλ. ὅσα ἀναφέρονται στό Μηναῖον Σεπτεμβρίου 1896 (ἀρ. 87).

Σκιάθου φευρ(ουαρίου) 25 ψωμί 1½ οκ(α)

27 φευρ(ουαρίου) παπατσίκος.....παξιμάδι 12 οκ(άδες)

Μαρτίου

1 / παξιμ 11½».

“Όπως πληροφορούμαστε από την πρώτη ενθύμηση τό βιβλίο άνηκε στή Μ. Ξενοφώντος.

Τή δεύτερη ενθύμηση τήν αναφέρουμε κυρίως γιά τό «Παναγία Σκιάθου» πού μνημονεύει.

Τελειώνοντας τήν ένότητα τών ενθυμήσεων, παραθέτουμε έναν κατάλογο όσων βιβλίων στάθηκε δυνατόν ή έστω πιθανόν νά διευκρινισθεί ή προέλευση.

Σουφλάρ	Τρίγλια Προποντίδας	Άλλες περιοχές
1. Εύαγγέλιον 1801 (98) ⁵⁸	1. Εύαγγέλιον 1740 (103)	1. Μηναιον Ίουνίου 1740 (61)
2. Πεντηκοστάριον 1820 (111)	2. Εύαγγέλιον 1848 (102)	2. Μηναιον Μαΐου 1803 (62) (Α. Θράκη - Γανόχωρα)
3. Τριώδιον 1820 (114)		3. Μηναιον Ίουνίου 1804 (63) (Α. Θράκη - Γανόχωρα)
4. Μηναιον Μαρτίου 1820 (109)		4. Πεντηκοστάριον 1902 (118) (περιοχή Σερρών / Σκοτούσα)
5. Μηναιον Άπριλίου 1820 (108)		5. Τριώδιον άκέφαλον (69) (Μ. Ξενοφώντος)
6. Μηναιον Ίουνίου 1820 (107)		6. Μηναιον Αύγουστου 1777 (64) (Α. Θράκη)
7. Μηναιον Ίουλίου 1820 (124)		
8. Μηναιον Δεκεμβρίου 1820 (113)		
9. Ίερατικόν 1895 (75)		
10. Εύαγγέλιον (59)		
11. Μηναιον Ίανουαρίου 1896 (80)		
12. Μηναιον Φεβρουαρίου 1896 (81)		
13. Μηναιον Άπριλίου 1896 (82)		
14. Μηναιον Μαΐου (1895) (83)		
15. Μηναιον Ίουνίου 1896 (84)		
16. Μηναιον Ίουλίου 1896 (85)		
17. Μηναιον Αύγουστου 1896 (86)		
18. Μηναιον Σεπτεμβρίου 1896 (87)		
19. Μηναιον Νοεμβρίου 1896 (88)		
20. Μηναιον Δεκεμβρίου 1896 (89)		
21. Μηναιον Δεκ. Ίαν. Φεβ. 1904 (79)		
22. Μηναιον Μαρτ. Άπρ. Μαΐου 1904 (122)		
23. Μηναιον Ίουν. Ίουλ. Αύγ. 1904 (121)		
24. Μηναιον Σεπτ. Όκτ. Νοεμ. 1904 (120)		
25. Τριώδιον 1905 (126)		
26. Μηναιον Όκτωβρίου άκέφαλο (71)		

58. Οί αριθμοί στήν παρένθεση, ίπενθυμίζουμε, αναφέρονται στόν αριθμό καταγραφής.

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο

ΣΟΥΦΛΑΡ - Ν. ΤΡΙΓΛΙΑ

Σύντομη ιστορική ανασκόπηση

Στό βιβλίο «*Paysages de Macédoine*» (βλ. στο ἄρθρο σημ. 2) ἔχουν συγκεντρωθεῖ κωδικοποιημένες ὄλες οἱ σχετικές μέ τό Σουφλάρ μαρτυρίες, πού περιέχονται κυρίως στίς ἀναφορές καί διηγήσεις τῶν περιηγητῶν. Μέ βάση τίς μαρτυρίες αὐτές ἀλλά καί τίς πληροφορίες πού συνέλεξα, κατά τήν ἐνασχόλησή μου μέ τά παλαιά βιβλία τῆς Ν. Τρίγλιας, θά ἐπιχειρήσω μία σύντομη περιγραφή τῆς ιστορικής πορείας τοῦ Σουφλάρ, ἀναλύοντας ὀρισμένα στοιχεία καί ἐπισημαίνοντας κάποια προβλήματα.

Τό ὄνομα Σουφλάρ τό συναντοῦμε γιά πρώτη φορά τό 19ο αἰ. . Παλαιότερα δέν ὑπάρχει, ἤ τουλάχιστον δέν μᾶς εἶναι γνωστή, μεία τοῦ χωριοῦ. Εἶναι γνωστό ὁμως ὅτι στούς βυζαντινοῦς χρόνους στήν περιοχή τοῦ Σουφλάρ συναντοῦμε δύο χωριά: τό Ὕξινον καί τό Ρουσαίου ἢ Ρωσαίου⁵⁹.

Τό χωριό Soufular ἀναφέρει γιά πρώτη φορά ὁ Urquhart⁶⁰, ὁ ὁποῖος περιόδευσε τήν περιοχή γύρω στό 1830⁶¹. Ἡ μόνη ὥστόσο πληροφορία πού μᾶς δίδει γιά τό χωριό εἶναι ὅτι βρίσκεται σέ ἀπόσταση 3 μιλίων ἀπό τήν Κάρδια (προφανῶς Καρβιά – σημ. Ν. Σύλλατα) καί στήν συνέχεια μαζί μέ μία περιγραφή τοῦ τοπίου ἀναφέρει τρεῖς μεγάλους τετράγωνους πύργους, πού ὑψώνονται, σέ μικρή ἀπόσταση ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο, στή γυμνή πεδιάδα, πρὸς τήν μεριά τῆς θάλασσας⁶².

59. Βλ. σχετ. J. Lefort, *Villages de Macédoine I. La Chalcidique occidentale*, Paris 1982, σσ. 110 - 112, 138 - 141, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μέ τόν περιορισμό τοῦ 1321, τοποθετεῖ τό Ὕξινον 1 χλμ. περίπου ΝΔ τῆς Ν. Τρίγλιας [περιοχή πού παλαιότερα, στόν 11ο αἰώνα, βρισκόταν τό χωριό Κλαπατουράδες (στόν ἴδιο βλ. καί σ. 83)] – χωρίς ὁμως νά ἔχει ἐπισημάνει στήν περιοχή ἱχνη ἀρχαίας ἐγκαταστάσεως, ἐκτός ἴσως ἀπό τήν Ξινή Βρύση πού σώζεται μέχρι σήμερα – καί τό Ρουσαίου στή θέση τῆς σημερινῆς Ν. Τρίγλιας. Βλ. καί τήν ἀποψη πού ἐκφράζει ὁ Πάνος Θεοδωρίδης, «Πίνακας τοπογραφίας τοῦ Ἁγιορείτικου παραγωγικοῦ χώρου», *Κληρονομία*, 13 β' (1981) 405, 417, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖ τό Ὕξινον ἐκεῖ ὅπου σήμερα βρισκονται τά Μικράλιωνα καί τό Ρωσαίου ἐκεῖ ὅπου σήμερα ὁ παλιόμαχάλας Κιουτσούκ Σουφλάρ.

60. Γιά τόν Urquhart ἀλλά καί γιά τοῦς ἄλλους περιηγητές πού θά ἀναφέρουμε παρακάτω βλ. συγκεντρωμένες σύντομες πληροφορίες γιά τή ζωή καί τό ἔργο τους στό *Paysages de Macédoine*, σσ. 50-57.

61. Ὑπάρχει καί μία ἀναφορά τοῦ Σοφουλάρ σέ ἐξισλαμισεῖς τῶν ἐτῶν 1238-1239 (πρόκειται βέβαια γιά ἔτη Ἐγείρας) στό Ι. Βασδραβέλλης, *Οἱ Μακεδόνες εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνας, 1769-1832*, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 302, ὥστόσο δέν εἶναι βέβαιο ὅτι πρόκειται γιά τό Σουφλάρ πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἢ πρόκειται γιά ἄλλο χωριό: π.χ. Σοφουλάρ λεγόταν καί τό Ἁγγελοχώριον· βλ. *Paysages de Macédoine*, σ. 244.

62. D. Urquhart, *The spirit of the east*, vol. II, London 1839, σσ. 64-65, *Paysages de Macédoine*, σ. 244 (Sophlar) (σημ. 5), ὅπου σημειώνεται ὅτι ὁ Urquhart ἀναφέρει 4 πύργους, τοῦς ὁποῖους οἱ συγγραφεῖς ἀποδίδουν πιθανότατα στό ταυφλίκι. Νομίζω ὅτι ἡ ἀναφορά τοῦ

Ἡ ἀμέσως ἐπομένη ἀναφορά τοῦ χωριοῦ γίνεται ἀπὸ τὸ Β. Νικολαΐδη στὰ 1859· ὁ Νικολαΐδης μνημονεῦει τὸ συνοικισμό Sophoulari, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἀπὸ 30 ἑλληνικά σπίτια⁶³.

Στὴ συνέχεια, σὲ μία καταγραφή τῶν σπιτιῶν κάθε χωριοῦ τοῦ καζᾶ τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ 1861-62, πού δημοσιεύεται ἀπὸ τὸ Β. Δημητριάδη, τὸ Sofilar ἀναφέρεται ὡς μουσουλμανικός συνοικισμός με 5 σπίτια⁶⁴. Στὸ χάρτη 3— πού περιλαμβάνεται στὸ παραπάνω δημοσίευμα⁶⁵—σημειώνονται τὰ χωριά τῆς περιοχῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ κατηγορία τους κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ.: τὸ Σουφλάρ σημειώνεται μετὰ τὸ σύμβολο τοῦ μουσουλμανικοῦ χωριοῦ καὶ μετὰ τὸ σύμβολο τοῦ μετοχιοῦ. Ἀπὸ δῶ διαφαίνεται—γεγονός πού θα ἐπιβεβαιωθεῖ στὴ συνέχεια— ἡ ὑπαρξὴ δύο Σουφλάρ: ἑνὸς χριστιανικοῦ καὶ ἑνὸς μουσουλμανικοῦ με λίγους κατοίκους. Τίθεται ὁμως τὸ πρόβλημα γιατί στὴν καταγραφή αὐτὴ ἀγνοεῖται τὸ χριστιανικὸ Σουφλάρ, τὸ ὁποῖο μόλις λίγα χρόνια πρὶν ἀναφέρεται ἀπὸ τὸ Νικολαΐδη.

Προτοῦ περάσουμε στὴν ἐπομένη μνεῖα τοῦ χωριοῦ, θὰ πρέπει νὰ σταματήσουμε γιὰ λίγο στὸ Χρυσανθίδη, ὁ ὁποῖος περιόδευσε τὴν περιοχὴ πού μᾶς ἐνδιαφέρει γύρω στὰ 1869. Ὁ Χρυσανθίδης μετὰ τὴν Καρβία (Ν. Σύλλατα) καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν Πορταριά μνημονεῦει τὸ χωρίον Μουφτίδικον, ἀποτελούμενο ἀπὸ 40 οἰκίες, καὶ ἀγνοεῖ παντελῶς τὸ Σουφλάρ⁶⁶. Ὅπως κάναμε ἤδη ἔκτενῶς λόγο στὸ κεφάλαιο τῶν ἐνθυμήσεων—11. Πεντηχοστάριον 1820 (ἀρ.

ἀριθμὸς 4 γιὰ τοὺς πύργους καὶ ἡ πιθανὴ ἐρμηνεία τους εἶναι λανθασμένη. Ὁ Urquhart μιλά γιὰ τρεῖς πύργους ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἓνας εἶναι κατεστραμμένος. Δὲν κάνει μνεῖα κανενὸς τοιφυλκιοῦ, ἐνῶ ἀντιθέτως σὲ σχέση μετὰ τοὺς πύργους ἀναφέρει τὴ λέξη «Μετόχι ἢ ἀγροκτημάτα πού ἀνήκουν σὲ μοναστήρια». Ἐπὶ πλέον τοὺς πύργους δὲν τοποθετεῖ στὸ Σουφλάρ, ἀλλὰ τοὺς βλέπει, «ὅταν φαίνεται τὸ Σουφλάρ, νὰ ὑψώνονται, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλο, στὴ γυμνὴ πεδιάδα, ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς (τὸν Urquhart δηλ. καὶ τὴ συντροφιά του) καὶ στὴν θάλασσα». Πιθανότερο λοιπὸν μοῦ φαίνεται ὅτι οἱ πύργοι ἀνήκουν σὲ κάποια ἀπὸ τὰ πολλὰ μετόχια πού ὑπῆρχαν στὴν περιοχὴ (ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ Χελανδαρινό, Καραμάν, Ρωσικό, Κωνσταντινοῦ κ.λ.π.) καὶ ὄχι σὲ τοιφυλκί τοῦ Σουφλάρ. Τέλος γιὰ νὰ κρίνει ὁ ἀναγνώστης παραθέτω αὐτοῦσια τὴ σχετικὴ παραπομπὴ τοῦ Urquhart: «...Until we came in sight of the village of Soufular, and there we saw three large square towers, one ruined, (metochi, or farms belonging to the monasteries), standing at a little distance from each other on the bare plain between us and the sea. There did not appear to be a shrub or a wall in the vicinity—they stood alone like relics of a former age. The landscape ...»· βλ. ἐπίσης παρακάτω: α) σημ. 74, ὅσα λέει ὁ Struck γιὰ τὰ μετόχια πού συνάντησε στὴ διαδρομὴ του ἀπὸ τὸ Βουλγαρικὸ μετόχι (σημ. Χελανδαρινό) πρὸς τὸ Σουφλάρ. Τὰ μετόχια τὰ περιγράφει ὡς ἐρειπωμένα κάστρα με πύργους μέσα στὸ γυμνὸ τοπίο, καὶ β) Χρυσανθίδης, ὁ.π. σ. 53, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει τὴν ὑπαρξὴ δύο πύργων, ἓνα στὸ Ρωσικὸ μετόχι καὶ ἓνα στὸ Ἱβηρικὸ μετόχι Καραμάν.

63. Β. Nicolaidy, *Les turcs et la Turquie contemporaine Itineraire et compte rendu de voyages dans les provinces ottomanes avec cartes détaillées*, τ. I-II, Paris 1859, σ. 65, *Paysages de Macédoine*, ὁ.π. σ. 244.

64. Δημητριάδης, «Φορολογικὲς κατηγορίες», ὁ.π., σ. 449, *Paysages de Macédoine*, σ. 244.

65. Δημητριάδης, «Φορολογικὲς κατηγορίες», ὁ.π., σσ. 440-441.

66. Χρυσανθίδης, ὁ.π., σ. 35, 53, *Paysages de Macédoine*, σ. 209.

111)— ὑπάρχει μεγάλη πιθανότητα, σύμφωνα μέ τίς ὑπάρχουσες ἐνδείξεις, τό Μουφτίδικο νά ταυτίζεται μέ τό Σουφλάρ· παρ' ὅλα αὐτά παραμένει τό πρόβλημα τῆς διαφορετικῆς ὀνομασίας.

Μία σύντομη ἐρευνα σέ ἀρχεῖακό ὕλικό ἐνίσχυσε τήν ὑπόθεση τῆς ταυτίσεως τῶν δύο χωριῶν καί τήν ἐπικράτηση, κατά πᾶσαν πιθανότητα, τῆς ὀνομασίας «Μουφτίδικο» στά ἐπίσημα ἀρχεῖα.

Παραθέτουμε τίς σχετικές πληροφορίες:

«Τσιφλίκιον Μουχτίδικον» μέ 35 οἰκίες ἀναφέρεται σέ κατάλογο τῶν χωριῶν τῆς ἐπαρχίας Κασσανδρείας τοῦ 1863, πού βρίσκεται στόν Α' τόμο τοῦ «Κώδικος Διαθηκῶν καί Ἀποφάσεων», τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κασσανδρείας. Ὁ ἀριθμός τῶν οἰκιῶν βρίσκεται στό ἐνδιάμεσο τῶν 30 οἰκιῶν τοῦ 1859 πού προσγράφει στό Σουφλάρ ὁ Νικολαΐδης καί τῶν 40 οἰκιῶν τοῦ 1869 πού προσγράφει στό Μουφτίδικο ὁ Χρυσανθίδης. Τό γεγονός αὐτό σέ συνδυασμό μέ τό ὅτι στό μνημονευθέντα κατάλογο δέν ἀναφέρεται τό Σουφλάρ μεταξυ τῶν χωριῶν τῆς ἐπαρχίας Κασσανδρείας προστίθεται στά ὑπέρ τῆς ταυτίσεως τῶν δύο χωριῶν.

Δύο ἀκόμη φορές συναντοῦμε τό «Μουφτίδικο» στόν 1ο Κώδ. Πρακτικῶν Πνευματικοῦ Δικαστηρίου (Εἰσαγγελία Πολυγύρου):

Στή συνεδρίαση τῆς 20ῆς Ὀκτωβρίου 1903 (σ. 6, 1) ἀπορρίπτεται αἴτηση τῶν κατοίκων τοῦ «χωριοῦ Μουφτιήδικου» γιά χειροτονία καί δευτέρου ἱερέα, διότι τό χωριό ἀποτελεῖται ἀπό 25 μόνο οἰκογένειες.

Ἡ δεύτερη φορά πού ἀναφέρεται τό Μουφτίδικο στόν παραπάνω Κώδικα εἶναι σέ ὑπόθεση διαζυγίου καί μνημονεύεται μόνο ὡς τόπος καταγωγῆς: «Γιάννω Καροτολῆ κατά τοῦ Βασ. Ἀθ. Καροτολῆ ἐπί διαζεύξεϊ ἐκ Μουχτιδικου» (χρονολ. 3.4.1904 καί 14.4.1904, σ. 35, 3 καί 44, 2).

Μία ἀκόμη μνεῖα τοῦ Μουφτίδικου βρίσκουμε σ' ἕναν κατάλογο τῶν χωριῶν τῆς Μητροπόλεως Κασσανδρείας τοῦ 1907, πού δημοσιεύει ὁ Στάμος στό βιβλίο του γιά τό Μητροπολίτη Εἰρηναῖο. Στόν κατάλογο αὐτόν τό «Μουχτιδικό» συνιστάμενο ἀπό 36 οἰκίες τοποθετεῖται μεταξυ τῶν συνοικισμῶν κολίγων τσιφλικιῶν⁶⁷.

Τέλος, ἀναφέρουμε ὅτι σέ ἠλικιωμένους κατοίκους τῆς Ν. Τρίγλιας, πού κατάγονται ἀπό τό παλαιό Σουφλάρ, ὑπάρχουν κάποιες ἀμυδρές ἀναμνήσεις τῆς ὀνομασίας «Μουφτιδικο» γιά τό χωριό τους (προφορικές μαρτυρίες).

Ἐπανερχόμενοι στό Σουφλάρ, τό ξαναβρίσκουμε στό Σχινά, ὁ ὁποῖος πέρρασε ἀπό τήν περιοχὴ ἀνάμεσα στά ἔτη 1881-1886· τό ἀναφέρει ὡς τσιφλίκι κάποιου Ἰουδαίου, πού ἔχει 80 χριστιανικές οἰκογένειες, ἐκκλησία, παντο-

67. Στάμος, *Εἰρηναῖος*, σ. 248. Ἡ μνεῖα αὐτὴ χωρὶς νά διασαφηνίζει περισσότερο τὰ πράγματα ἀποτελεῖ μία ἀκόμη ἐνδειξὴ τῆς ταυτίσεως τοῦ Μουφτιδικοῦ μέ τό Σουφλάρ μὰ καί στόν κατάλογο μεταξυ τῶν χωριῶν δέν ἀναφέρεται ξεχωριστὰ τό Σουφλάρ.

πωλεῖο καὶ ρέοντα ὕδατα⁶⁸. Ἐπὶ τίς πληροφορίες αὐτές ἐπισημαίνουμε τὰ ἑξῆς: 1) Τὸ χωριὸ ἀναφέρεται ὡς τσιφλίκι κάποιου Ἰουδαίου, ἐνῶ στὶς παλαιότερες μνεῖες (βλ. Urquhart, Νικολαΐδης) γίνεται λόγος γιὰ χωριὸ ἢ συνοικισμό· ἀντίθετα τὸ Μουφτιδικο ἀναφέρεται ὡς τσιφλίκι στὴν ἐνθύμηση τοῦ 1837 (βλ. Πεντηκοστάριο 1820 ἀρ. 111), στὸν κώδ. Α΄ Διαθηκῶν καὶ Ἀποφάσεων καὶ στὸν κατάλογο τῆς Μητροπόλεως Κασσανδρείας τοῦ 1907 (βλ. παραπάνω), ἐνῶ ὁ Χρυσανθίδης τὸ ἀναφέρει «ὡς ἔπαυλιν ἐπισήμου τινός Ὁθωμανοῦ...» (βλ. παραπάνω)⁶⁹.

2) Ὁ πληθυσμὸς ἔχει σχεδὸν διπλασιασθεῖ [πρβλ. Νικολαΐδης: 30 σπίτια, Μουφτιδικο: 35 σπίτια (Κώδ. Α΄), 40 σπίτια (Χρυσανθίδης)]. 3) Γίνεται πρώτη φορά μνεῖα τῆς ἐκκλησίας, ἃν καὶ θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἀπὸ παλαιότερα [(βλ. στὸ κεφάλαιο τῶν ἐνθυμήσεων 11. Πεντηκοστάριο 1820 (ἀρ. 111)]. 4) Τὸ παντοπωλεῖο θὰ τὸ ἀναφέρει ἀργότερα καὶ ὁ Ανεζου (βλ. παρακάτω), ἐνῶ τὰ ρέοντα ὕδατα σχετίζονται πιθανόν μὲ κάποια βρῦση ποῦ μέχρι πρόσφατα ὑπῆρχε στὴ βόρεια πλατεῖα τοῦ χωριοῦ, κοντὰ στὸ κτηριακὸ συγκρότημα τοῦ μετοχιοῦ τῆς Μ. Βατοπεδίου. Τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα (παντοπωλεῖο - νερὸ) στάθηκαν ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποῦ εὐνόησαν ἀργότερα τὴν ἐδῶ ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων⁷⁰.

Ἡ ἐπόμενη ἀναφορὰ τοῦ Σουφλάρ γίνεται γύρω στὰ 1891 ἀπὸ τὸν Κ'νῆσι, ὁ ὁποῖος κάνει σαφὴ διαχωρισμὸ δύο Σουφλάρ: τὸ Sufllar ἢ Socilar μὲ 150 Ἑλληνικες κατοικίες καὶ τὸ Sufllar Mahala μὲ 12 Τούρκους⁷¹. Ὁ μικρὸς αὐτὸς τούρκικος συνοικισμὸς, γνωστὸς καὶ ὡς Κιουτσούκ ἢ Κιουτσούκ Σουφλάρ, βρίσκεται 1 χιλ. περίπου βορείως τῆς Ν. Τριγίλιας⁷²· σήμερα σώζονται μόνο δύο καλύβια ἐκατέρωθεν τοῦ δρόμου (εἰκ. 16, 17), ἐνῶ κάποιοι κάτοικοι θυμούνται καὶ δύο πύργους ποῦ γκρεμίστηκαν. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀριθμὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ποῦ δίδει ὁ Κ'νῆσι εἶναι ἐντυπωσιακὰ μειωμένοι σὲ

68. Ν. Θ. Σχινάς, *Ὁδοπορικαὶ σημειώσεις Μακεδονίας, Ἠπείρου, Νέας ὀριοθετικῆς γραμμῆς καὶ Θεσσαλίας, Μακεδονίας*, τεῦχος Γ΄, Ἀθήνα 1887 (Χαλκιδικὴ χειρὸς), σ. 532, *Paysages de Macédoine*, σ. 244.

69. Γιὰ τὴ μετατροπὴ πολλῶν χωριῶν σὲ τσιφλίκια λόγῳ τῆς βαριάς φορολογίας κατὰ τὸ 180-190 αἰ. βλ. Δημητριάδης, «Φορολογικὲς κατηγορίες», δ.π., σσ. 434-435, ὅπου μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐπισημαίνεται ὅτι τὰ χωριά ποῦ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. εἶχαν μετατραπῆ σὲ τσιφλίκια ἦταν πολὺ περισσότερα στὴν πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Καλαμαριάς.

70. Βλ. ἄρθρο τῆς Θ. Γλαράκη, «Ἡ ἐγκατάσταση στὴ Ν. Τριγίλια», στὴν ἐφημ. *Τριγλιανὰ Νέα*, Ὀκτώβριος 1988.

71. Τὸ βιβλίο τοῦ Κ'νῆσι δέ μοῦ ἦταν προσοῦ. Πῆρα τὰ στοιχεῖα, ὅπως παρατίθενται στὸ *Paysages de Macédoine*, σ. 244.

72. Βλ. π.χ. Ἐπιτελικὸς χάρτης τῆς Ἑλλάδος 1927-1933 (1: 100.000), Ἐπιτελικὸς χάρτης φ. Ἐπιτελικὸς 1: 100.000 (Ἰαν. 1945). Ὁ χάρτης τοῦ Κοντογόνου τοῦ 1910 (1: 200.000) τοποθετεῖ τὸ «Σουφλάρ μαχ.» νοτίως τοῦ χωριοῦ· προφανῶς πρόκειται περὶ λάθους· βλ. καὶ σχετικὴ ἀναφορὰ γιὰ τὸ χάρτη τοῦ Κοντογόνου στὸ *Paysages de Macédoine*, σ. 61. Βλ. καὶ ὅσα ἀναφέρονται στὴ σημ. 1.

σχέση με τις 80 οικογένειες που δίδει ο Σχινάς, λίγα χρόνια νωρίτερα.

Τά στοιχεία του Σχινά επαναλαμβάνει στις αρχές του 20ου αϊ. ο Struck⁷³, ο οποίος περιόδευσε τή Χαλκιδική γύρω στο 1901. Συγκεκριμένα αναφέρει το τσιφλίκι Sufilar ή Soflar ως ένα χωριό με εκκλησία και 80 σπίτια με 300 κατοίκους⁷⁴.

Τό 1903 τό τσιφλίκι Σουφλάρ τό αγοράζει από τόν Έβραϊό έμπορο Μοδιάνο ή Μονή Βατοπεδίου⁷⁵ (είκ. 18, 19). Όπως αναφέρεται σέ έγγραφο του 1911 του μητροπολίτη Κασσανδρείας Ειρηνάιου, ή αγορά αυτή έγινε από τή Μ. Βατοπεδίου προκειμένου νά αποτραπεί ή αγορά του από τήν σερβική κυβέρνηση⁷⁶. Ό ίδιος μητροπολίτης, τό 1911 και τό 1914, προβαίνει σέ ενέργειες γιά τήν έξαγορά του Σουφλάρ από τή Μ. Βατοπεδίου μέ σκοπό τήν πρώτη φορά νά αποδοθεί στους κολίγους και νά δημιουργηθεί έτσι ελληνική έστία μέσα στήν Καλαμαριά, τή δεύτερη νά εγκατασταθούν οί πρόσφυγες από τή Θράκη⁷⁷.

Μετά τήν προσάρτηση των νέων επαρχιών στήν Έλλάδα, κατά τήν απογραφή του 1913, στήν ύποδιόικηση τής Χαλκιδικής αναφέρονται δύο Σουφλάρ: τό ένα μέ πληθυσμό 215 κατοίκους και τό άλλο μέ 24⁷⁸.

Τό 1914 επισκέπτεται τή Χαλκιδική ό Ανεζου· αναφέρει τό Ciuviler ή Tsioufilar αποτελούμενο από δύο ομάδες σπιτιών, από 15 σπίτια ή κάθε μία

73. Βλ. *Paysages de Macédoine*, σ. 56 (Struck).

74. Α. Struck, *Makedonische Fahrten. I Chalkidike*, Wien und Leipzig 1907, σ. 37, *Paysages de Macédoine*, σ. 244.

75. Βλ. Προηγούμενος Θεόφιλος Βατοπαιδινός, «Χρονικόν περί τής Έραξ και Σεβασμίας Μεγίστης Μονής Βατοπαιδίου Άγίου Όρους», *Μακεδονικά* 12 (1972) 96. Ό συνάδελφος κ. Ί. Παπάγγελος μού γνωστοποίησε φωτοαντίγραφο του καταλόγου των εγγράφων τής Μ. Βατοπεδίου που άφορούν τό μετόχι στο Σουφλάρ· σύμφωνα μέ τόν κατάλογο αυτό αριθμούνται 113 έγγραφα, τά παλαιότερα μέ χρονολογία 1905. Τέλος άξίζει νά σημειώσουμε ότι μεγάλο τμήμα του μετοχιακού συγκροτήματος σώζεται μέχρι σήμερα, από τό όποιο ξεχωρίζει τό κεντρικό κτίριο και ό περίβολος που φέρει χρονολογία 1909. Γύρω επίσης από τά μετοχιακά κτίσματα διατηρούνται και πολλά κολιγόσπιτα· πρόκειται γιά ισόγεια διαμερίσματα συνεχόμενα τό ένα μέ τό άλλο (είκ. 18, 19).

76. Στάμος, *Ειρηνάιος*, σσ. 74, 211.

77. Στάμος, *Ειρηνάιος*, σσ. 74-75, 210-214. Όσον άφορά τό θέμα τής αποδόσεως του Σουφλάρ στους κολίγους, ό Στάμος δημοσιεύει τό έγγραφο-επιστολή του μητροπολίτη προς τήν Τράπεζα Άθηνών (σ. 210), στο όποιο αναπτύσσει μεταξύ των άλλων και τόν τρόπο μεταβίβασης τής γής στους κολίγους και ζητά τή συνδρομή της γιά τήν επιτυχία του σκοπού του. Ή επιστολή αυτή έχει ήμερομηνία 25.2.1911. Άνάλογη επιστολή του μητροπολίτη προς τόν προηγούμενο Γερμανό τής Μ. Βατοπεδίου μέ ήμερομηνία 23.2.1911 έθηκε υπ' όψιν μου ό συνάδελφος κ. Ί. Παπάγγελος.

78. Μ. Χουλιαρικής, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις τής Έλλάδος 1821-1971*, τ. Β', Άθήνα 1975, σ. 86· τό Σοφλάρ μέ τούς λίγους κατοίκους πιθανόν ανταποκρίνεται στο Sufilar mahala του Κ'ντον· βλ. και *Paysages de Macédoine*, σ. 244 (Sophlar), σμμ. 3, όπου αναφέρεται ως δεύτερη πιθανότητα τό Σοφλάρ μέ τούς λίγους κατοίκους νά ανταποκρίνεται στο μετόχι τής Μονής Βατοπεδίου. Δέν νομίζω ότι εύσταθεί όμως μιά τέτοια πιθανότητα.

καί σέ απόσταση 800 μ. μεταξύ τους· οί κάτοικοι εἶναι Τοῦρκοι καί τσιγγάνοι οἰκόσιτοι (Turcs, Tziganes domestiques)· ὑπάρχει μιά μικρή ἐκκλησία. Μνημονεύει ἐπίσης τήν ἀγορά ἀπό τή Μ. Βατοπεδίου τοῦ τσιφλικιοῦ πού ἀνήκε σέ Ἰουδαῖο, καθώς καί τήν ὑπαρξη ἑνός μπακάλη («un bakal»)79 (πβλ. ±30 χρόνια νωρίτερα τήν ἀναφορά ἀπό τό Σχινά ἑνός παντοπωλείου). Οἱ πληροφορίες τοῦ Αvezou ὅσον ἀφορᾷ τήν πληθυσμιακή κατάσταση τοῦ χωριοῦ προκαλοῦν κάποια σύγχυση, μιά καί ἐξισώνει σέ πληθυσμό τά δύο Σουφλάρ (15 + 15 σπῖτια) καί μειώνει αἰσθητά τόν ἀριθμό του σέ σχέση μέ τά στοιχεία τῆς πρόσφατης ἀπογραφῆς τοῦ 1913· συγχρόνως ἀναφέρει ὡς κατοίκους μόνο Τοῦρκους καί τσιγγάνους, ἐνῶ μνημονεύει τήν ὑπαρξη χριστιανικῆς ἐκκλησίας.

Τό 1914 τό Σουφλάρ ἀναγράφεται στόν κατάλογο τῶν χωριῶν πού ἀνήκουν στήν Ὑποδιοίκηση τῆς Χαλκιδικῆς τοῦ Νομοῦ Θεσσαλονίκης καί σημειώνεται ἡ ὑπαρξη Δημοτικῆς σχολῆς80.

Τό 1918 τό Σουφλάρ ἐνώθηκε μέ τήν κοινότητα Πορταριάς καί τό 1920 εἶχε 276 κατοίκους81.

Τό 1924 τό Δημόσιο ἐκμισθώνει τό μετόχι Σουφλάρ ἀπό τή Μ. Βατοπεδίου, προκειμένου νά ἐγκατασταθοῦν οἱ πρόσφυγες82.

Ὁ συνοικισμός Ν. Τρίγλια ἀναγνωρίσθηκε ὡς κοινότητα τό 1926 καί στήν ἀπογραφή τοῦ 1928 εἶχε 1.064 κατοίκους83.

79. D. Feissel - M. Seve, «La Chalcidique vue par Charles Avezou (Avril-Mai 1914)», *BCH* CIII - 1979, I Études, σ. 251, *Paysages de Macédoine*, σ. 244.

80. *Συλλογή ὀργανικῶν διατάξεων, ἐγκυκλίων, διαταγῶν καί ὁδηγῶν τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ Μακεδονίας*. Ἐκδοθεῖσαι κατά τό ἔτος 1914, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1914.

81. *Στοιχεῖα συστάσεως καί ἐξελίξεως τῶν Δήμων καί Κοινοτήτων*. 48 Νομός Χαλκιδικῆς, Ἀθήναι 1962, σσ. 156-157, Χουλιαράκης, ὁ.π., σ. 137.

82. Βλ. σημ. 6.

83. *Στοιχεῖα*, σσ. 126-127, 156-157, Χουλιαράκης, ὁ.π., σ. 243· γιά τή μετονομασία τοῦ Σουφλάρ σέ Ν. Τρίγλια βλ. σημ. 3.

SUMMARY

Leda Tosca-Zacharof, *Old ecclesiastical printed books of the churches of N. Triglia in Chalkidiki.*

In 1983-84 the 10th Emporate of Byzantine Antiquities recorded the icons, the liturgical objects and the old books preserved in the two churches of N. Triglia; St. Athanasios and Pandovasilissa.

The church of St Athanasios, a building of the previous century, is situated in the N.E. border of the settlement near the metochi of the monastery of Vatopedion. This church belonged to the quarter Souflar—which changed its name to N. Triglia after the settling of the refugees—and it is one of the few churches in W. Chalkidiki that isn't metochi of a monastery. The church of Pandovasilissa, on the main road which traverses the village, was built after the settling of the refugees, who came mainly from Triglia of Propontis, and gave the church the name of the central church of their native country.

In this article we deal only with the presentation of the old books inventoried in both churches of the village.

The purpose of this presentation is not their bibliographical recording so much as the compilation of a catalogue of the rich material (belonging to the refugees and also local) which exists in N. Triglia, as well as the drawing of information either from the books themselves or from the recollections they contain.

The books are liturgical and cover the period from 1725 to 1905. Their presentation is as follows:

— A catalogue of the books from 1725-1862, in which are included 22 publications. Because the books are already listed in the Greek Bibliography, their presentation is brief with reference to the main general bibliographies. There follows a general comment marking certain special sections, while there is an effort to place the origin of the books.

— A catalogue of the books from 1886-1905, which includes 27 publications. Because a general bibliography for the Greek publications after 1863, does not exist, in this catalogue are noted the complete bibliographical elements of each publication. There follows, as in the former case, a general comment and an effort to place the origin of the books.

— A catalogue of the headless books and a list with the incomplete

copies.

After the catalogues we are dealing with the notes contained in the books and the inscriptions on some of the bindings. Finally we present an index in which are registered those books whose place of origin is ascertained completely or to a certain extent. Then comes an addition, where, based on information collected by travellers and material from archives supplemented by information given in certain notes, we attempt to record the elements concerning the history of the Souflar settlement from the 19C to the settling there of the refugees.

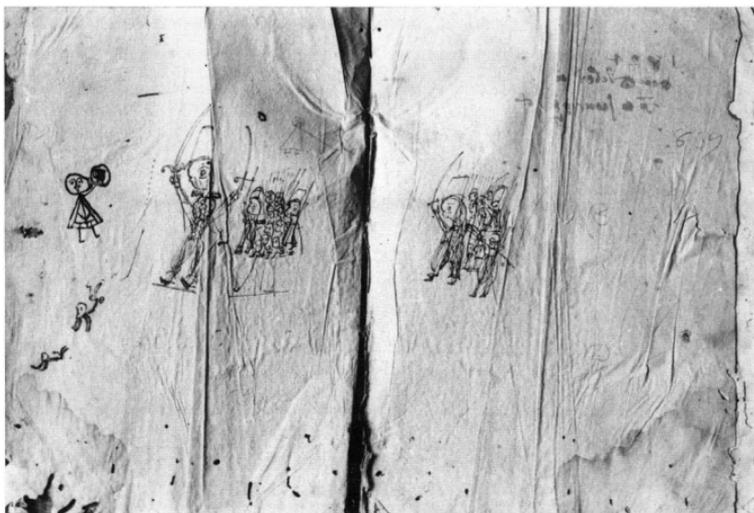

Εἰκ. 1. Πεντηκοστάριον τοῦ 1725 (ἀρ. 68).

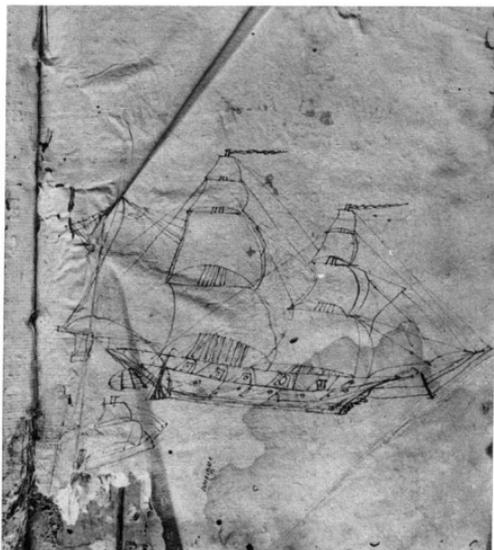

Εικ. 2. Εισαγγέλιον του 1740 (άρ. 103). α) Ἐμπροσθια δὴμη, β) Ὁπίσθια δὴμη.

Είχ. 4. Μηνιαῖον τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1740 (ἀρ. 61).

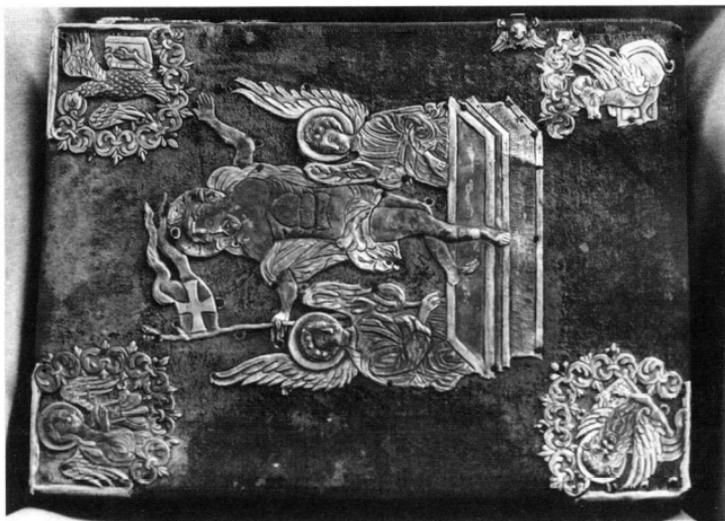
Είχ. 5. Μηνιαῖον τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1740 (ἀρ. 61).

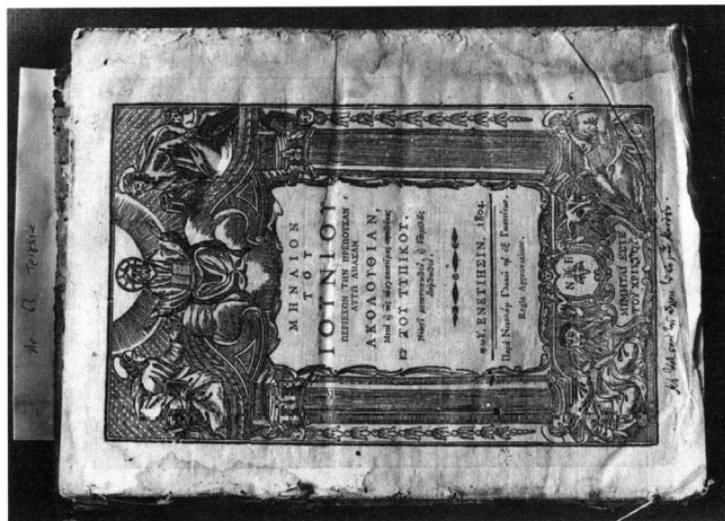
Εἰκ. 6. Εὐαγγέλιον τοῦ 1801 (ἀρ. 98). α) Εἰμπρόσθετα ἐψη, β) Ὀπίσθετα ὄψη.

Είχ. 12. Ειργετέλιον τοῦ 1848 (ἔχ. 102).

Είχ. 11. Μηνιαῖον τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1804 (ἔχ. 63).

Εἰκ. 16. Κιουτσούκ Σουφλάρ. Καλύβα ἀνατολικά τοῦ δρόμου (φωτ. 1988).

Εἰκ. 17. Κιουτσούκ Σουφλάρ. Καλύβα δυτικά τοῦ δρόμου (φωτ. 1988).

Είκ. 18. Άποψη από ΝΑ τοῦ μετοχιακοῦ συγκροτήματος τῆς Μ. Βατοπεδίου (φωτ. 1988).

Είκ. 19. Τό μετοχιακό συγκρότημα τῆς Μ. Βατοπεδίου μέ τά κολιγόσπιτα (φωτ. 1988)